

III

Roma-Armenia İlişkileri (M.Ö. 95 – M.S. 118)

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Muğla

Roma-Armenia arasındaki siyasi çekişmeler özellikle Armenia kralı II. Tigranes döneminden¹ itibaren yoğunluk kazanmaya başlamış ve bu iki devlet arasında M.Ö. 69 yılında gerçekleşen Tigranokerta Savaşı ile doruk noktasına ulaşmıştır. Tigranokerta Savaşı Armenia tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Armenialıların en güçlü oldukları bir dönemde bu savaş sonucunda yenilgiye uğramaları onların özellikle Roma ve zaman zaman Parthia nüfuzu altına girmelelerine, dolayısıyla tam özgürlüklerinin ellerinden alınmasına yol açmıştır. Tigranokerta Savaşı'na yol açan nedenleri açıklamak için yaklaşık 25 yıla yayılmış olan daha önceki siyasi gelişmelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bölgenin en güçlü devleti olan Antiokheia merkezli Seleukidai İmparatorluğu'nun M.Ö. I. yüzyıl başları itibarıyla iç kargaşaya sürüklenmesi bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bunun sonuçlarından sadece Yahudiler, Parthialılar ve Arapların değil, aynı zamanda Armenialılar ve Romalıların da faydalanmaya başladıkları görülmektedir. Roma Cumhuriyeti'ndeki hâkim politik güç, bu yüzyıl esnasında refah kaynaklarına daha fazla bağımlı hale geldiğinden dolayı, Doğu'nun ve zenginliklerinin farkına varmaya başlamıştır. Bunun için harekete geçmenin ve bölgede aktif bir rol almanın zamanının geldiğine karar vermiştir.²

Roma praetor'u Cornelius Sulla'nın M.Ö. 96 yılı itibarıyla Roma'nın ekonomik çıkarları doğrultusunda Kappadokia'ya müdahale etmesi Roma-Armenia arasında gerçekleşecek olan olayların başlangıcını

hazırlamıştır. Pontos kralı VI. Mithridates o dönemde Kappadokia Krallığı'nı işgal etmiş ve tahtına sekiz yaşındaki oğlu ile onun koruması Gordios'u geçirmiştir. Ancak Roma, komşu krallıkların topraklarına saldırdırması gibi çeşitli bahaneler öne sürerek, Kappadokia'yı VI. Mithridates'in elinden almış ve Senato Ariobarzanes'i kral olarak atamıştır (Iustinus, 38.1-2). Diğer taraftan Iustinus (38.2-3), bu dönemde Armenia tahtında bulunan II. Tigranes'in VI. Mithridates tarafından Gordios aracılığı ile Ariobarzanes'e karşı kışkırtıldığını ve II. Tigranes Kappadokia iç bölgelerine yaklaştığında Ariobarzanes'in, M.Ö. 95 yılı veya sonrasında, Roma'ya kaçtığını bildirmektedir. Roma'ya kaçan Ariobarzanes tahtını yeniden ele geçirmek için Sulla'dan yardım talep etmiştir. Sulla bu talebe karşılık vererek Kappadokia'ya geldiğinde karşısına, yerli Kappadokialılar ve yardıma gelen Armenialılar tarafından desteklenen Gordios çıkmıştır. Sulla'nın hatıralarından faydalanan Plutarkhos, yardıma gelen Armenialıların oldukça büyük bir güç olduğu izlenimi vermektedir.³ Sulla, uzun süren bir silahlı mücaleden sonra, Ariobarzanes'i M.Ö. 92 yılında tekrar tahtına yerleştirmeyi başarmıştır. Buna rağmen Armenialılar ve Pontoslular, M.Ö. 90 yılında Roma'da meydana gelen iç savaşı fırsat bilerek, yeniden saldırıya geçmişler ve Ariobarzanes'i tekrar kaçırmaya zorlamışlardır.⁴ Sonuçta, dolaylı da olsa, Roma ile Armenia arasındaki ilk çatışmanın zengin bir bölge olan Kappadokia tahtı üzerine hâkimiyet mücadelesi sırasında gerçekleştiği görülmektedir. Roma Kappadokia tahtına kendine bağlı bir vasal kral olan Ariobarzanes'i atayarak ekonomik çıkarlarını korumak isterken, II. Tigranes bölgedeki müttefiki ve aynı zamanda damadı VI. Mithridates'i rakibi Ariobarzanes'e karşı destekleme yoluna gitmiştir.

Bu sırada Armenia ve komşu Pontos Krallığı, sadece Roma'ya muhalif unsurlar için sığınma alanı haline gelmekle kalmayıp, Anadolu'daki üstlerinden Karadeniz'in kuzey sahilindeki Ostia kentine kadar uzanan korsan akınlarına büyük ölçüde destek vermektedir. Bu durum Roma'nın Karadeniz ve Anadolu'nun Doğu'sundaki çıkarlarını tehdit etmekteydi.⁵ Bu sırada VI. Mithridates'in Küçük Asia'daki topraklarını Roma aleyhine genişletme çabası içine girdiği de görülmektedir. VI. Mithridates, Bithynia kralı IV. Nikomedes'in M.Ö. 75/74 yılında krallığını Roma'ya veraset yoluyla bırakması üzerine, Bithynia ve Küçük Asia'yı işgal etme politikasını harekete geçirmeye karar vermiştir. Bunun üzerine Roma konsülleri Marcus Cotta ve Lucius Licinius Lucullus M.Ö. 73 yılında güçlü bir ordu ve donanmayla VI. Mithridates'e karşı gönderilmiştir. Ancak Cotta Kalkhedon kenti yakınında yenilgiye

uğramıştır. Sonrasında VI. Mithridates Kyzikos kentini ele geçirmeye çalışmış, fakat Lucullus onu ve ordusunu, arkadan kuşatıp erzak teminatını engelleyerek, aç bırakmayı başarmıştır. M.Ö. 72 yılında Granikos nehri yakınında gerçekleşen savaşta VI. Mithridates'i çok ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Lucullus ertesi yıl Pontos içlerine kadar cesurca ilerleyip nüfuz etmiştir.⁶ Nihayetinde VI. Mithridates'in seçkin 35000 askeri Kabira kenti yakınında gerçekleşen ikinci bir çatışmada katledilmiştir. Böylelikle Roma'nın muhalif güçlerine sürekli destek sağlamakta olan VI. Mithridates, bu sefer kendisi zor duruma düşerek, II. Tigranes'in yanına kaçmak ve sığınmak zorunda kalmıştır.⁷

II. Tigranes bunun sonucunda Roma ile doğrudan ilişkiye girmek zorunda kalmıştır. Aslında bu durum, aşağıda açıklayacağımız gibi, II. Tigranes açısından bakıldığında Roma ile savaş anlamına gelmekteydi. Lucullus II. Tigranes'e bir elçi göndererek VI. Mithridates'in Armenia'dan çıkarılması talebinde bulunmuştur. Onun karakteristik özelliklerinden birisi de Hellen olmayanlara karşı gösterdiği sertliktir. II. Tigranes, Hellen (Yunan) kültürüne özen göstermesine rağmen, Küçük Asya'nın bütün prenslerinin saygı duyduğu bir otorite ile krallığını sürdüren ve halk tarafından, hatta tapınma derecesine kadar, Doğu'nun geleneklerine uygun olarak kendisine onurlar bahşedilen, oryantal bir kral olmuştur.⁸ Ancak Hellen tebalarının çoğu aşağıda açıklayacağımız despotik yöntemleri yüzünden onun yönetimini reddetmiştir. Sonuçta Lucullus Armenia kralı gibi birisiyle empati kurmayı veya onu anlamayı becerememiştir, çünkü onun düşünce tarzına göre oryantal kralar bir Romalının emrini dinlemek zorundaydı. Ona göre II. Tigranes ile uğraşmanın tek yolu vardı, demir yumruk. Kendisinden önce Sulla bu yöntemle hareket etmişti, ancak Lucullus'un, askeri alandaki başarılarına rağmen, hüner ve iş bitiricilik konusunda onun kadar tecrübeli olmadığı görülecektir.

Lucullus tarafından elçi olarak gönderilen Appius Claudius Pulcher Suriye'de Antiokheia kentine ulaştığında II. Tigranes Fenike topraklarındaki savaşla iştigal olmaktaydı. II. Tigranes elçiyi karşılamayarak Romalıların kendi gözünde o kadar büyük olmadıkları mesajını vermeye çalışmıştır. Ancak Appius bunu Roma'nın saygınlığına bir saldırı olarak görmüştür. II. Tigranes savaştan geri döndüğünde elçiyi huzuruna kabul etmiştir. Appius ona karşı kısaca ya VI. Mithridates'i geri vermesi ya da Roma ile savaşa hazır olması tehdidinde bulunmuştur. II. Tigranes elçinin bu patavatsız konuşmasından dolayı hayretlere

düşmüştür, çünkü kendisine karşı ilk kez böyle bir hakaret yapıyordu. Yine de fazla bozulmayarak VI. Mithridates'i vermek gibi bir niyetinin olmadığını, bunu yapmasının herkes önünde büyük bir utanç meselesi olacağını ve gerektiğinde kendilerini savunabileceklerini bildirmiştir. II. Tigranes, gergin ortama rağmen, diplomasi geleneğine uygun olarak hediyeler sunmuş ve Appius hediyelerin içinden bir kap seçerek geri dönmüştür.⁹

Armenia Krallığı, VI. Mithridates Armenia'ya sığınmadan önceki Kappadokia olayları dışında, Roma Cumhuriyet'inin hesaplarına ve çıkarlarına karşı çok fazla bir saldırıda bulunmamıştı, çünkü henüz bölge olarak Roma etki alanına girmemişti. Armenia'nın II. Tigranes dönemi itibarı ile bölgesinde ve çevresinde büyük bir güç haline gelmesi ister istemez bu krallığı Roma ile karşı karşıya getirecekti.¹⁰ Hâlbuki II. Tigranes, büyük bir güç haline gelmesine rağmen, VI. Mithridates'in sığınmasına kadar Roma'ya karşı açıktan düşmanca bir tavır sergilememiş, tarafsız kalmaya çalışmış ve Roma'ya karşı yürüttüğü savaşlarda doğrudan destek vermeyerek VI. Mithridates'i hayal kırıklığına uğratmıştır.¹¹ Bu nedenle onun sert tavrına rağmen Roma elçisine karşı sabırlı ve nazik olmaya çalıştığı görülmektedir.

Lucullus, II. Tigranes'in devam ede gelen bu yumuşak ve alttan alan tavrına rağmen, VI. Mithridates'i teslim almaya kararlı olarak, Fırat nehrini geçmeye ve Armenia'yı işgal etmeye karar vermiştir. Bu mühim olsa da resmi olmayan bir adımdır, çünkü Roma Senatosu ona düzenlediği seferini etki alanı dışında kalan Armenia'ya kadar genişletmesi talimatı vermemişti. Bu arada Lucullus, Armenia'nın işgalinin çok daha güçlü komşusunu, Doğu'daki Parthia İmparatorluğu'nu, tahrik edebileceğine dair riski aklına bile getirmemiştir. Bazı eski çağ tarihi yorumcuları Lucullus'un Armenia saldırısını meşru kılmak için VI. Mithridates'in geri verilmesi gibi bir takım bahaneler bulma arayışı içine girdiğini iddia etse de, bunlar, antik kaynaklarda geçen II. Tigranes ve VI. Mithridates'in Lykaonia ve Kilikia'yı istila etmeyi planlamakta oldukları ve Küçük Asia'daki halkı Romalılara karşı ayaklandırdıkları yönündeki raporları,¹² göz ardı etmektedirler. Onlara göre antik kaynaklarda geçen bu veriler de Lucullus'un kendi kafasında ürettiği bahaneler arasında sıralanabilirdi (Keavaney, Lucullus, s.103).

Bize göre Lucullus'un, II. Tigranes'in özellikle Hellenlere uyguladığı zulümleri bahane ederek, Anadolu'daki Roma çıkarlarını devamlı kılmak için Armenia ile savaşı göze aldığı görüşü desteklenmelidir. Bu

bağlamda Lucullus, Roma adına yeni bir evrenselleşme misyonu getirmeyi arzulamıştır. Bu misyona göre Anadolu'daki Roma refah ve varlığının devamlılığı, Hellen kentlerine ekonomik açıdan eşit paylar vermeye, Hellen kültürüne ve insanına saygı duyulmasına bağlı kılınmıştır. Her ne kadar insani yönüyle ön plana çıkıyor olsa da, ortada bu Hellen kentlerinin Roma çıkarlarını sürekli kılması söz konusudur. Lucullus, II. Tigranes ile savaşmadan önce, uzun zamandan beri Küçük Asia'nın düzenini bozan kan emicilerle uğraşmak için harekete geçmiştir. Faiz oranları indirilmiş ve tefecilerin çok daha skandal suistimalleri engellenmiştir. Yeni düzenlemeler sert bir şekilde uygulanmıştır. Bu siyaset doğrultusunda, Küçük Asia'nın Hellen kentlerini iligine kadar borca sürüklemiş olan tazminatlar da sonunda ödenmeye başlanmıştır. Bu arada Lucullus, Pontos'ta kendine karşı direnmiş olan kentleri sadece bağışlamakla kalmamış, yıkıldıktan sonra onların restorasyonuna da destek vermiştir. Kentlerin tamamen yok edilmesini engelleyerek, onların geleceğine, böylelikle imparatorluğun Küçük Asia'daki güvenliği ve uzun vadeli çıkarlarına yatırımda bulunmayı amaçlamıştır (Holland, *The Roman Republic*, s.197).

Diğer taraftan II. Tigranes, Küçük Asia'daki Hellenlere zulümler uygulayarak, Lucullus'un bu politikasının işlevselliğine yardım etmiştir. II. Tigranes, çok büyük bir alana yayılmış olan imparatorluğunun sınırlarının daha merkezinde olduğundan dolayı, ikinci başkenti Tigranokerta (Antik Erzen) kentini M.Ö. 76 yılından itibaren güneyde kurmaya başlamıştır. Başta Kappadokia ve Kilikia'daki Hellen ve komşu ülkelerin (Adiabene, Assyria, Gordyene) kentlerinden çok sayıda insan burada iskâna zorlanmıştır.¹³ Lucullus'un o zamana kadar gizli tuttuğu hedefinde bu kent ve kente zorla yerleştirilmiş olan özellikle Hellenlerin özgürleştirilmesi vardır. Bu kent, aşağıda açıklayacağımız gibi, II. Tigranes ve Lucullus arasında 6 Ekim M.Ö. 69 yılında gerçekleşen tarihin en büyük meydan savaşlarından birine şahit olmuştur.¹⁴ Lucullus'un savaşı kazandıktan sonra Tigranokerta kentinin özellikle Hellen nüfusuna karşı gösterdiği merhamet Roma'nın Anadolu'daki varlığının sürekliliğini destekleyebilecek yukarıda söz ettiğimiz tutarlı bir politikanın yansıması olarak karşımıza çıkacaktır.

Lucullus bu politikasını gerçekleştirmek için, VI. Mihridates'in teslim edilmemesini fırsat bilerek, aniden Tigranokerta kenti üzerine yürümüş ve Güney Doğu Toros Dağları'nı geçen ilk Roma generali olmuştur (Appianos, *Mithridatika*, 12.84). Plutarkhos'un iddiasına

göre (Lucullus, 25.1-2), Fenike seferinden dönen II. Tigranes, Armenia toprağında Romalıların görüldüğüne dair haberlere inanmak istememiş, ancak acı gerçekle karşılaştığında, en azından düşmanının hareketlerini geciktirmek için, komutanı Mithrobarzanes'e güya Lucullus'u canlı getirmesi emrini vermiştir.

Yine Plutarkhos'un aktarımlarından anlaşıldığı üzere,¹⁵ Lucullus öncelikle düşman birliklerinin bir arada toplanmasını önlemeyi amaçlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla daha meydan savaşı başlamadan önce pek çok önemli çatışma yaşanmış ve bunların sonucunda II. Tigranes büyük kayıplar vermiştir. Birinci çatışmada, Lucullus, Fırat nehrini geçip Tigranokerta'ya ilerlerken, bölgedeki bazı Armenia kentlerine saldırılar düzenlemiş ve kendisine karşı gönderilen Mithrobarzanes'i yenilgiye uğratmıştır. İkincisinde, Lucullus düşmana karşı casusluk faaliyetlerinde bulunmak için bu konuda tecrübeli komutanı Sekstilius'un emrinde öncü birlikler göndermiş,¹⁶ bu birlikler hem Tigranokerta'yı kuşatma altına almış hem de Güney'den gelen Arap destek güçlerinin önünü başarıyla keserek onları yok etmiştir. Üçüncüsünde, Murena, Torosların kuzeyinden ordu toplamaya giden II. Tigranes'in önünü muhtemelen dar ve engebeli Bitlis Geçidi'nde kesmiş, onu yenilgiye uğratarak kaçmaya zorlamıştır.¹⁷ Sonuçta II. Tigranes'in, bütün bu yenilgilere rağmen, özellikle çok büyük bir ordu toplayarak Lucullus ile savaşmak için Tigranokerta'ya geri döndüğü tezine şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Onun Tigranokerta Savaşı öncesinde hâlihazırda Romalıların yenilgiye uğratmış olduğu en yakın müttefiki VI. Mithridates'ten de çok fazla bir destek alması mümkün değildir.

Tigranokerta Savaşı'ndan yaklaşık yüz elli sene sonra yazan hem Plutarkhos (260000) hem de onu takiben Appianos'un (300000) Armenia ordusunun sayısı ile ilgili olarak kullanmayı tercih ettikleri kaynaklar abartılı rakamlar vermektedir ve, yukarıda belirttiğimiz gibi, bu rakamlar kendi aktardıkları diğer bilgilerin bazılarıyla çelişmektedir. Bunun sebebi, ya Roma Senatosu'nun bilinçli olarak halkın Doğu'da savaşma şevkini artırmaya yönelik devlet propagandası, ya da kişisel anlamda iç siyasi çekişmelerde kişinin kendisinin savaş meydanlarındaki başarılarını tek taraflı olarak abartarak taraftar toplama ve böylelikle çıkar sağlama gayreti olmalıdır. Bu taraftarlar arasında Lucullus'un yakın dostu, ona övgüler yağdıran ve Plutarkhos'un kaynak olarak kullandığı şair Arkhias ta bulunmaktaydı. Lucullus'un kendisi de, senatoya gönderdiği savaşı tarif eden mektubunda (Plutarkhos, Lucullus, 26.6),

durumu çarpıtmış olabilirdi.¹⁸ Senato çok uzaktaydı ve olup biteni nasıl görecekti? Hatta senato gerçeğin farkında olsa bile siyasi durum Lucullus'un lehinde olduğu için ses çıkarmamış da olabilirdi. Sadece üst düzeydeki devlet memurları tarafından bilinecek olan bu türden devlet propagandasına dayalı abartmalar zaman zaman normal görülmeliydi.

Bazı antik edebi kaynaklar Armenia ordusunun sayısı için çok daha abartılı rakamlar da vermektedir. Eutropius'un verdiği 700000 ve hatta üstündeki rakamı, büyük olasılıkla, ya kopyalama hatası ya da yine propaganda unsurları taşımaktadır.¹⁹ Festus ise II. Tigranes'in komutası altında toplam 7000 zırhlı süvari, 2000 okçu olduğunu bildirmektedir.²⁰ Eutropius'un verdiği rakamla aradaki uçurum çok fazladır. Eutropius büyük olasılıkla Festus'un verdiği 7000 rakamını yanlışlıkla 700000 olarak kopyalamıştır. Armenia ordusunun sayısı ile ilgili olarak Eutropius ve Festus'un verdikleri her iki rakam da büyük olasılıkla hatalıdır. Gerçek rakam 70000 civarı olmalıdır. Küçük Asia'lı Hellen yazarlar, Herakleia'lı Memnon (38.4) II. Tigranes'in 80000 asker topladığını, Tralleis'li Phlegon (Fr. 12.10; apud Photius, Bibliotheca, codex 97) ise onun 40000 kişilik piyade, 30000 kişilik bir süvari ordusuna sahip olduğunu bildirmektedir. Bu ikisi daha makul rakamlardır. Bu bağlamda II. Tigranes'in ordusunun 70000 civarında olduğunu kabul edilmelidir.

Plutarkhos ve Appianos, Roma güçlerinin küçüklüğü hakkında da inandırıcı olmayan iddialarda bulunmaktadır. Lucullus'un asker sayısı ile ilgili hemen hemen aynı sayıları vermelerine rağmen,²¹ aralarında tutarsızlık mevcuttur, çünkü Plutarkhos Murena'nın komutasında Tigranokerta'nın kuşatması için ek olarak bırakılan 6000 ağır piyade, yani bir lejyondan bahsetmektedir. Plutarkhos başka çelişkili rakamlar da vermektedir. Lucullus'un Bosphoros'u elinde tutan VI. Mithridates'in oğlu Makhares ile anlaşma yaptıktan sonra Sornatius'u bir lejyonla Pontos'ta nöbette bıraktığını ve 12000 piyade ile 3000'den az olmayan süvari gücüyle II. Tigranes'e karşı harekete geçtiğini en başta yazmaktadır (Lucullus, 24.1-2). Fakat savaş sırasındaki (Lucullus, 27.2) toplam rakam 10500 piyade ve 500 süvariye inmektedir. Savaş öncesi kaynaklar yeniden gözden geçirildiğinde, Plutarkhos tarafından kısmen teyit edildiği gibi (Lucullus, 28.3), Lucullus'un emrinde 10000 civarındaki iki lejyona ilaveten, Sekstilius'un komutasındaki öncü lejyon ve Murena'nın komutasındaki bir diğer lejyon da dikkate alınmalıdır. Bütün bunlara bölgede VI. Mithridates ve II. Tigranes'e düşman olan diğer halkların da desteğiyle oluşturulan iki lejyon daha eklenebilir. Böylelikle Lucullus'un

ordusunun gerçekte 30000 civarında, yani II. Tigranes'in ordusunun yarısına yakın olduğu söylenebilir. Ancak II. Tigranes'in ordusunun çoğunluğunun diğer halklardan oluştuğu açıkça ortadadır. Bu durumda ordusu güçlü bir saldırı karşısında hemen dağılma eğilimi gösterebilirdi. Nitekim de böyle olmuştur.

Savaş stratejisi ve sonucuna gelince, Appianos (Mithridatika, 12.84-86) ve Plutarkhos (Lucullus, 27-29.1) konuyla ilgili olarak benzer kaynaklar kullanmaktadır. Bu kaynaklarda Roma propagandasının yapıldığı görülmektedir. Plutarkhos'a göre, Roma komutanı Sekstilius Mankaios'un garnizon komutanlığını yaptığı Tigranokerta'yı kuşatmaya başlamıştır. Eğer doğruysa, manzarayı gören II. Tigranes, Lucullus'un az sayıdaki ordusunu küçümseyerek, müttefiki VI. Mithridates'in meydan savaşından kaçınması gerektiği yönündeki tavsiyesini dinlememiştir. Nihayetinde Lucullus II. Tigranes'i meydan savaşında ağır bir yenilgiye uğratmış ve kenti ele geçirmiştir. Appianos'un ek olarak açıkladığı noktalar, Sekstilius'un makinalarla ve hendek kazarak kenti kuşatması, herhalde daha inandırıcı olsun diye erzak taşıyan at arabalarının çok büyük olduğu iddia edilen Armenia ordusunun bozguna uğramasındaki rolü ve kentin Hellenlerin ayaklanması sonucu ele geçirilmesidir. Ancak kente zorla yerleştirilmiş olan Hellenlerin ve Kilikialıların ayaklanıp Romalıları geceleyin içeri almaları²² pek inandırıcı gelmemektedir, çünkü Mankaios, eğer güvenmiyorsa, hâlihazırda silahsızlandırdığı bu Hellenleri kolaylıkla kentin dışına sürebilirdi. Bunu yapabilecek yeterince askere sahipti.

Kanımızca, Plutarkhos ve Appianos gibi Roma merkezli değil de Küçük Asia merkezli yazan Herakleia (Karadeniz Ereğlisi)'lı Memnon savaşın gidişatıyla ilgili olaylara daha nesnel bir gözle bakmaktadır. Açıklaması daha kısa olsa da, tutarlı ve mantıklıdır. Buna göre, Lucullus, ani bir kararla Fırat nehrini geçerek, ilk önce II. Tigranes'in cariyelerini ve pek çok değerli mallarını tuttuğu kenti kuşatmıştır. Aynı zamanda bir birliğini Tigranokerta kentinin kuşatması, diğerini Armenia yerleşim birimlerine saldırması için göndermiştir. II. Tigranes, pek çok Armenia kentinin saldırı altında kaldığını görerek, VI. Mithridates'i geri çağırmış ve cariyelerinin tutulduğu kente bir birlik göndermiştir. Kentteki okçular Roma birliklerinin mevzilerinden çıkmalarını engellemiş ve kaledekiler gece karanlığından faydalanarak cariyelerle değerli malları göndermeyi başarmıştır. Bu arada Romalılar ve Thrakialılar kente saldırarak ele geçirmiş, pek çok Armenialı'yı katletmiş ve büyük bir kısmını da esir

almıştır (Memnon, 38.2-3). II. Tigranes, savaş öncesinde bu yenilgi-lere uğramasına rağmen, kuşatma altındaki Tigranokerta kentine 80000 askerden oluşan bir orduyla ulaşmış ve yakınlarına karargâh kurmuştur (38.4). Bu sırada II. Tigranes'in uzaktan ilk gördüğü düşman sadece kuşatmayı önceden başlatan birliklerdir ve muhtemelen Lucullus'un komutasındaki ana ordu henüz kente ulaşmamıştır. Lucullus ilk önce düşmanın sağ kanadına²³ saldırmış ve bozguna uğratmıştır (38.5). Bu bozgun diğer birliklerin de kaçışmasına yol açmış ve Armenia ordusu dağılmıştır. Bunun sonucunda II. Tigranes kalelerinden birine sığınmıştır. Lucullus sonradan Tigranokerta'ya geri dönmüş ve kentteki generaller bütün ümitlerini kaybedip kendi güvenlikleri karşılığında kenti teslim edinceye kadar kuşatmayı devam ettirmiştir (Memnon, 38.6). Memnon burada generallerin can güvenliği için kenti teslim ettiklerini vurgulayarak diğer kaynaklardan ayrılmakta ve kanımızca daha tarafsız bir görüş ortaya koymaktadır.²⁴

Lucullus, savaş kurallarına göre, yenilgiye uğratılmış nüfusu haklı olarak köleleştirebilirdi. Her Romalı yenilenin bedelini ödemek zorunda olduğunun farkındaydı. Buna rağmen Lucullus kendisini nefret beslediği yeni yetme köle tüccarları veya publicani (eyaletlerdeki vergi toplayıcılarının)'nin bir temsilcisi olarak görmemiştir.²⁵ Memnon'un aktarımlarını doğrulayan bir şekilde, kent halkını özgür bırakmıştır. II. Tigranes tarafından Tigranokerta'ya zorla getirilmiş ve çoğunluğu Hellenlerden oluşan yabancı halkın büyük bir kısmını geri göndermiştir. Lucullus bu taktiği sayesinde hem Hellenlerin gönlünü kazanmış hem de onları kullanarak kaçan ve hala pes etmeyen II. Tigranes'in krallığı boyunca ona karşı ayrılıkçı hareketleri beslemiştir. Bu, akılcılık ve insanıyetçi eşit ölçüde birleştiren bir politikadır.

Tigranokerta Savaşı'nın, M.Ö. I. yüzyılda yeşermeye başlayan uzun vadeli Armenia imparatorluk hayallerine son vermesine rağmen, Romalılar açısından kısa vadeli sonuçlarının çok fazla abartılmaması gerekmektedir. II. Tigranes, Tigranokerta yenilgisinden sonra, Romalılara karşı yürütülen savaşta bütün komutayı VI. Mithridates'e devretmiştir. VI. Mithridates de bu arada yeni birlikler ve ittifaklarla gücünü pekiştirmiştir (Cicero, De imperio Cn. Pompeii, 24). Aynı zamanda ikisi birlikte diğer devletlere, özellikle Parthialılara elçiler göndererek, Romalılara karşı kışkırtma ve ittifak oluşturma çabası içine girmiştir. Ancak Parthialılar, iki tarafla gizlice anlaşarak, onları birbirine düşürme politikası izlemiştir (Memnon, 38.7-8; Cassius Dio, 36.3).

Plutarkhos (Lucullus, 31 vd.) ve Appianos'tan (Mithridatika, 12.86 vd.) kapsamlı olarak öğrendiğimize göre, Lucullus Tigranokerta'yı ele geçirdikten sonra, II. Tigranes ve VI. Mithridates'i yakalamak için 6 Ekim 68 yılı itibariyle Armenia'nın kuzeydeki başkenti Artaksata'yı kuşatarak burayı ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak sert kış şartları ve erzak yetersizliğinden dolayı birliklerinin morali bozulmaya başlamış ve sonuçta başarısız olmuştur. Lucullus Armenia'nın engebeli toprakları boyunca boşu boşuna koşuşup durmuştur. Düşman bu sırada, onunla yüz yüze gelmektense, tahrik savaşı yürütmüştür. Lucullus'un zaferleri avuçlarının içinden giderek kaybolmaya başlamıştır. Lucullus, o dönemde istikrarsızlık içinde olmasına rağmen, Hazar Denizi'nin ötesine kadar uzanan Parthia ülkesine müdahale etme cesaretinde de bulunamamıştır. En temel hedefi olan VI. Mithridates ve II. Tigranes'i yakalamayı da başaramamıştır.

Hâlihazırda Lucullus'un bölgedeki komutanlığını ve savaşını devam ettirmek için II. Tigranes'i ele geçirme niyetinde olmadığına dair dedikodular çoktan yayılmaya başlamıştı (Cassius Dio, 36.2.1). Durumun hem siyasi hem de askeri arenada daha da kötüye gittiğini anlayan Lucullus, II. Tigranes'e karşı ümitsizce yürütülen savaşı daha kolay başarı elde edebileceği ve askerlerinin fazla zorlanmayacağı Torosların güneyine doğru kaydırmıştır. II. Tigranes'in kardeşinin yönetiminde olan Nisibis (Nusaybin)'i talan etmiş ve kış mevsimi yaklaştığından dolayı burada konaklamaya hazırlanmıştır.²⁶

Diğer taraftan Cassius Dio (36.8 vd.), II. Tigranes ve VI. Mithridates'in, Lucullus'un güneye inmesini fırsat bilerek, Armenia'nın ve Pontos'un çevresindeki diğer ülkelerin eyaletlerinin çoğunu yeniden ele geçirdiğini bildirmekte ve sonrasındaki gelişmeler hakkında bizi bilgilendirmektedir.²⁷ Bu arada Lucullus'un VI. Mithridates ve II. Tigranes'in Pontos'taki bu ilhaklarına karşı gerçekleştireceği yeni enerjik operasyonların başarısızlığı, M.Ö. 68 yılı sonlarında küçük çaplı olarak başlayan M.Ö. 67 yılının erken dönemlerinde de devam eden, birliklerinin ayaklanmasına yol açmıştır, çünkü Armenia coğrafyasında uzun seferlere ve zorluklara katlanmışlar ve bunların sonucunda da, Lucullus fazla müsaade etmediğinden dolayı, ele geçirilen kentlerin talanından yeterince faydalanmamışlardı (Holland, The Roman Republic, , s.198). Asker sayısında da problemler yaşanmaktaydı. Roma askerleri M.Ö. 86 yılında Flaccus ve Fimbria'nın komutası altında Küçük Asia'ya ulaşmış ve o zamandan beri hizmet eden bu iki lejyon bitip tükenme noktasına

gelmişti. Bu ayaklanmalar ve aynı zamanda daha fazla askere duyulan ihtiyaç yüzünden Lucullus'un otoritesi gün ve gün zayıflamaya başlamıştır. Lucullus Pontos'a zamanında müdahale edememiştir. Askerlerini sadece konuşarak savaşa yeniden motive edebilecek beceriye de sahip değildir ve askerleri işbirliği yapmayı reddettiklerinden dolayı daha fazla ilerleyememiştir. Roma ordusundaki moral bozukluğundan faydalanan VI. Mithridates, M.Ö. 67 yılı yazında Zela yakınlarında gerçekleşen bir çatışmada Roma birliklerinin ana gücünü yok etmiştir. Pontos'ta bastırılmayan VI. Mithridates, daha sonra Roma garnizonlarına karşı bir seri zafer daha kazanmıştır. Lucullus, Pontos'un batısında yaralarını sararak, eski topraklarını yeniden ele geçiren VI. Mithridates'i ümitsizce uzaktan seyretmiş ve Küçük Armenia bölgesinden geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Cicero bu sırada Roma ordusundaki durumu şöyle özetlemektedir (De imperio Cn. Pompeii, 23-24): Lucullus, "...[II.] Tigranes'in krallığının bir kentini almasına ve bazı başarılı savaşlar yapmasına rağmen, bizim ordumuzun durumu Roma'dan çok uzak olması ve dostlarından ayrı kalması nedenleriyle moral açısından iyi değildi [24] Şimdi daha fazlasını söyleyeceğim, çünkü onlar bu hislerinin sonucunda düşman topraklarına daha fazla ilerlemektense süratle evlerine dönmeye daha istekliydiler..."²⁸ Başarılı olduğu sürece Lucullus'a kolay kolay dil uzatılmamıştır, ancak bu son gelişmeler kızgınlığa yol açmış ve doğal olarak Roma iç siyasetindeki muhalif unsurlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Büyük işlerle uğraşan zenginler Lucullus tarafından eyaletlerdeki kentlere sağlanan borç yardımını tasdik etmemiştir. Lucullus'a karşı Roma'da gelişen hoşnutsuzluğun ateşleyicisi publicani olmuştur. Publicani Lucullus'un Asia topraklarındaki toplulukların borçlarını silmesinden memnun kalmamıştır.²⁹ Roma'daki finans lobisi mahiretli politikacılarını Lucullus'un üzerine salmaktan vicdan azabı duymamıştır. Bu hırslı kıskırtıcılar arasında Lucullus'un yerine konsül olmayı sürekli olarak arzulayan Gnaeus Pompeius ta bulunmaktaydı. Pompeius, Lucullus'un komutanlığını elinden almak için finasçılar ve onlara hizmet eden tribünlerle gizli bir işbirliğine girmiştir (Holland, The Roman Republic, s.210). Bunun sonucunda tribünler Lucullus'un elinden eyaletleri bir bir almıştır. Bu sırada Lucullus Pompeius'u hazır avın üstüne konan bir fırsatçı olarak suçlamıştır. Hal bu iken Lucullus'un birlikleri onun emirlerini dinlemeyi reddetmiş ve sadece saldırı karşısında pozisyonlarını korumayı kabul etmiştir. Senato bunun üzerine Lucullus'u,

Parthia'ya karşı daha fazla fetihler yapmadan, Roma'ya geri çağırmıştır. Onun yerine Pompeius'u Doğu'nun komutanı olarak atamıştır.³⁰

Pompeius Doğu'daki Roma refah ve varlığının devamlılığını sağlamak için M.Ö. 66 yılında süratle harekete geçmiştir. Öncelikle Parthia kralı III. Phraates ile bir antlaşma yaparak, onu VI. Mithridates veya II. Tigranes'e yardım etmemesi ve de Armenia'ya saldırması konusunda ikna etmiştir. Bu sırada Armenia Krallığı'nda iç ayaklanma başlamıştır. Genç Tigranes babası II. Tigranes'e karşı ayaklanmış ve kayınpederi III. Phraates'e sığınarak ondan yardım istemiştir. III. Phraates, Romalıların yapılan antlaşma ile sessiz kalmasını dikkate alarak, başlangıçta tereddüt etmesine rağmen, Genç Tigranes'in de kıskırtmasıyla, Armenia'yı işgal etmiş ve hatta başkentleri Artaksata'ya kadar ilerlemiştir. Ancak bu fethin tamamıyla gerçekleşmesinin çok uzun süreceğinin farkına vardığında güçlerinin bir kısmını Genç Tigranes'in yanında bırakarak geri çekilmiştir. Sonrasında II. Tigranes sahneye çıkarak oğlunu yenilgiye uğratmıştır. Genç Tigranes bu sefer VI. Mithridates'e sığınmayı düşünmüş, ancak çok geçmeden onun hiç kimseye yardım edemeyeceğini fark ederek bir kez daha Parthia'ya geri dönmüştür. III. Phraates, bu sefer zorlu ve uzun süreceğini düşündüğü bir seferle, Armenia coğrafyasına müdahale etmektense, Genç Tigranes'i dostluğuna önem verdiği Pompeius ile işbirliği yapması konusunda ikna etmiştir, çünkü o, damadına karşı bir sorumluluk hissetmesine rağmen, Roma ile yapılabilecek yeni bir foedus (antlaşma)'un önünü kesecek bir çatışmayı göze alamamıştır. Hatta III. Phraates'in daha önce Armenia'yı işgal etmeye karar vermedeki tereddüdü bundan kaynaklanmıştı. Bu sırada Parthialılar, mantıklı hareket ederek, daha önce Lucullus ve şimdi de Pompeius'un Armenia'ya müdahale etmesine sessiz kalmışlardır. Böylece Genç Tigranes Armenia'yı işgal etmekte olan Pompeius'un safına geçmiş ve hatta onun rehberi olarak hareket etmiştir.³¹

Diğer taraftan II. Tigranes, Parthialıların göz yumması üzerine ilerlemesine devam eden Pompeius tehdidi karşısında, Kappadokia'nın işgalinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.³² Pompeius, kendine sığınmış olan Genç Tigranes ile birlikte, öncelikle Doğu Galatia üzerinden VI. Mithridates'e karşı ilerlemiş ve topraklarını yağmalamaya başlamıştır. VI. Mithridates, kendisini takip eden Roma orduları Küçük Armenia'ya girdiğinde, Dasteira kenti yakınındaki tepenin üzerinde güçlü bir pozisyon edinmiştir. Pompeius VI. Mithridates'i burada kuşatarak, planladığı bir tuzak sonucunda, onun çok güvendiği süvari birliklerine büyük bir

darbe indirmiştir (Frontinus, 2.5.33). VI. Mithridates, 45 gün süren bu kuşatmadan sonra, Pompeius'un erzak ve asker desteği aldığını öğrenmiş ve düşmana hissettirmeden geri çekilme stratejisi uygulamaya karar vermiştir (Frontinus, 1.1.7). Emrindeki birliklerle birlikte Fırat nehrine doğru, II. Tigranes'in yönetimi altındaki Büyük Armenia topraklarına kaçmıştır.³³ Sonunda Pontos'u tamamen terk etmiş ve Kırım Bosphoros Krallığı'na sığınmıştır.³⁴

Bu sırada Pompeius, onu takip etmek yerine, II. Tigranes'i dize getirmeye karar vermiştir. Pompeius'un Büyük Armenia'yı istila etmesi üzerine, o zaman neredeyse 75 yaşına ulaşmış olan II. Tigranes, M.Ö. 66 yılı sonlarında acilen yapılan bir antlaşma ile, Pompeius'un şartlarına boyun eğmiştir. II. Tigranes, antlaşma töreninin yapılacağı Roma kampına ulaştığında, atından inerek kılıcını teslim etmeye zorlanmıştır. Pompeius'un bulunduğu çadıra yaya olarak ulaşarak öncelikle başındaki kraliyet tacını indirmiştir. Daha sonra üzerindeki altın takılar ve pembe elbisesine rağmen, çamurda onun ayaklarına kapanmak için dizlerini eğmiştir. Ancak Pompeius, bunu yapmasına fırsat bırakmadan, ellerinden tutarak onu tekrar ayağa kaldırmıştır.³⁵ Pompeius'un II. Tigranes'i çamurun içinden kaldırmaya yönelik tavrı Cumhuriyet'in çıkarlarını katı bir şekilde koruma amaçlı olmuştur. Bu sahne aksi takdirde kahramanlık çöşküsünü kaybedebilirdi. Kralı nezaketle yanına oturmaya davet etmiştir. Krala gösterilen bu hoş tavır bir taraftan barbarları etkileyecekken, diğer taraftan Roma erdemliliğini ön plana çıkarmıştır. Pompeius, daha sonra nazik bir ses tonuyla, barış antlaşması koşullarını açıklamaya başlamıştır. Bu antlaşmayla II. Tigranes ve oğlunu uzlaştırmıştır. Armenia Krallığı bir Roma vasal devleti olmuştur. II. Tigranes atadan kalma hâkimiyet alanlarına 6000 talanta karşılığında yeniden kavuşurken, Genç Tigranes'in yönetimi altına şimdi Küçük Armenia olarak adlandırılan Sophene ve Gordyene bölgeleri verilmiştir.³⁶ Pompeius, bu antlaşmayla Roma Cumhuriyeti'nin büyüklüğünü ortaya koyduktan sonra, herhangi bir Roma generalinin tavrına uygun olarak bir yemek şöleni düzenlemiştir. Bu fırsatı tarihin şahit olacağı siyasi bir gösteriye çevirmesini bilmiştir. Büyük İskender gibi, beraberindeki tarihçisine kahramanlıkla kazandığı bu zaferini kayda geçirtmiştir. Pompeius'un en büyük övgüsü Roma'nın mülklerinin sınırında bulunan Küçük Asia'yı merkeze çekmeyi başarması olmuştur.³⁷

Genç Tigranes, yapılan bu antlaşmaya rağmen, kendi yönetimine devredilen Sophene bölgesindeki hazineleri babasına devretmek

istememesinden dolayı ve savaştan kaçmış olan bazı Armanialıların da desteğini alarak başkaldırmıştır. Pompeius onu kalesinde kuşatarak teslim almış ve zincire vurdurularak Roma'ya götürülmesi emrini vermiştir. Daha sonra Parthialılarla işbirliğine girecek olan Genç Tigranes'i öldürtmüştür. Pompeius, Genç Tigranes'i kontrolü altına aldıktan sonra, savaşın bittiğini düşünerek VI. Mithridates'e karşı savaşını kazandığı yerde, Küçük Armenia topraklarında, Nikopolis kentini kurmuştur. Sophene ve Gordyene bölgelerini Kappadokia'ya bağlayarak, burasını Ariobarzanes'in yönetimine devretmiştir.³⁸

Pompeius, Albania, diğer Kaukasia ve Kolkhia halkları üzerine zaferlerinden sonra, bu askeri harekâtlarına karşı bir tehdit oluşturmamış olan Parthialıların elçilik heyetini ertesi yıl (M.Ö. 65) kabul etmiştir. Ancak III. Phraates Roma ile bir antlaşma yapılabileceği konusunda hala endişelere sahipti ve bunda haklı olabilirdi. Pompeius'un subaylarından Gabinius Fırat nehri ötesindeki topraklarda askeri manevralarda bulunarak önceki antlaşmalara aykırı hareket etmişti. III. Phraates Armenia'da devam etmekte olan Roma mevcudiyetinden de memnun değildi. Bunların yanında, yukarıda bildirdiğimiz gibi, damadı Genç Tigranes Pompeius ile bozuşmuş ve zincire vurulmuştu. III. Phraates, II. Tigranes ve Romalılara karşı bu gibi şikâyetleri olmasına rağmen, antlaşmanın yenilenmesini isteyerek, tekrar *socii et amici populi Romani* olma arzusunu dile getirmiştir. İkinci bir elçilik heyeti göndererek iki ricada bulunmuştur. İlk olarak damadı Genç Tigranes'in kendisine verilmesini istemiştir. Ancak Pompeius buna karşı çıkarak onun kayın-pederine değil babasına ait olduğunu bildirmiştir. İkinci ricasında Fırat nehrinin iki imparatorluk arasında sınır olması talebinde bulunmuştur. Pompeius onu bu konuda da tatmin etmeyerek sadece doğru bir sınırın belirlenmesi gereğine işaret etmiştir. Pompeius, öncülleri Sulla ve Lucullus ile karşılaştırıldığında, amacı uğruna daha fazla risk ve tehlikeyi göze alabilmekteydi. Meselelerin hala çözüme kavuşmamış olduğu Asia seferinin başlangıcında Parthialılarla *foedus*'u yenilemek için oldukça hazır gözükmüş, ancak VI. Mithridates ve II. Tigranes'in boyun eğmesiyle tavrı değişmiştir. Pompeius artık III. Phraates'in dostluğuna aldrış etmemiştir. Kralın özellikle Armenia üzerine zorluk çıkaracağını bildiğinden dolayı, Roma'nın askeri büyüklüğü ile onu etkilemenin ve yola getirmenin mantıklı olacağını düşünmüştür. Böylece birbiri ardına gönderilen Parthia elçileri Romalı komutanın kibirli, yüksek ve uzlaşmaz tavrına şahit olmuştur.

Diğer taraftan Pompeius'un bu aşağılayıcı tavırlarının o zamana kadar uzlaşmacı bir politika sergileyen III. Phraates'in sabrını zorladığı görülmektedir. Roma'nın gücü hızla zirveye doğru çıktıkça Parthialılar bundan huzursuzluk duymaya başlamıştır (Keaveney, Roman Treaties, s.210). III. Phraates, çok geçmeden, M.Ö. 64 yılı baharında Armenia'ya saldırmıştır. Başlangıçta yenilmesine rağmen, Gordyene'yi ele geçirmeyi başarmıştır.³⁹ Bu adımı, en azından görünüşte, aile bağlılığını devam ettiren damadı Genç Tigranes'i desteklemek için attığı çıkarımında bulunmak mümkündür, çünkü yukarıda belirttiğimiz antlaşma ile Gordyene önceden damadına bahşedilmişti. Pompeius'un Parthialıların bu başarıları karşısında geri adım atarak tekrar uzlaşmacı bir tavır sergilediği görülmektedir.⁴⁰

Bu sırada III. Phraates'in de bir taraftan Genç Tigranes'e karşı sorumluluklarını yerine getirmeye ve kendi toprak iddialarını çözmeye çabaladığını, diğer taraftan Roma'yı kışkırtmaktan kaçınma arzusu içinde olduğunu görmekteyiz. Eğer bu yıllardaki Parthia dış politikasını özetlemek gerekirse, temel hedeflerden birisinin Roma ile dostça ilişkileri korumak veya yenilemek olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda Parthialıların Armenia politikası da aşırı derecede bu temel amaca bağımlı hale gelmiştir. Parthialılar, sadece barışçıl bir çözüm bulmaya yönelik bütün teşebbüsleri başarısızlığa uğradığında, isteksiz de olsalar savaşıma karar vermiştir. III. Phraates'in Armenia'yı ilk istilasının aşırı bir tereddütten sonra gerçekleştiği ve Roma ile çatışma ihtimali arttığında geri çekildiği hatırlanmalıdır. Onun ikinci saldırıdan, yani Gordyene'yi işgal ettikten sonra da meseleyi barışçıl bir şekilde çözmek ve uzlaşmak için elçilerini Pompeius'a gönderdiğine ve bir foedus için olumlu yanıt aldığına şahit olmaktadır. Pompeius da, Lucullus'un senato emirlere aldirmayarak düştüğü hatayı tekrar etmemiş ve içine düşeceği zorlukların farkında olduğundan dolayı zafer kazanma sevasıyla Parthia'ya doğrudan saldırma hevesi içine girmemiştir (Keaveney, Roman Treaties, s.211). Bu yönde üzerinde herhangi bir siyasi baskı da oluşmamıştır. Diğer taraftan Parthialılar da, fazla utanç kaynağı olmayacak şekilde, Armenia için savaşa girme riski almadan, artık küçük ve geçici sınır ihlallerine katlanabilir ve gerektiğinde Armenia topraklarının bir kısmını terk edebilir bir pozisyon almışlardır. Bundan daha ötesini zorlayamazlardı ve Pompeius da bunun farkındaydı. Bu dönemde küçük zorluklara rağmen her iki güçte barışçıl bir şekilde hareket etmeyi başarmıştır.

III. Phraates, antlaşma yaptıktan sonra, Roma ile bozuşmaya yol açabilecek bir harekette bulunmaktan sakınmış ve enerjisini karşılıklı ilişkilerin korunmasına yönlendirmiştir. Hem Orosius (6.13.2) hem de Florus (1.46.4) Roma-Parthia ilişkilerinin doruk noktasına işaret eden bu antlaşmanın, aşağıda değineceğimiz gibi, Crassus'un M.Ö. 53 yılındaki istilası sırasında hala geçerli olduğunu bildirmektedir. Sonuçta Armenia, Lucullus ve Pompeius'un yukarıda açıkladığımız bütün bu askeri harekâtları sonucunda, artık Roma etki alanına girmiştir.⁴¹ II. Tigranes, M.Ö. 55 yılında ölünceye kadar, Roma'nın vasalı olarak Armenia'yı yönetmeye devam etmiştir.⁴²

Roma ve Parthia arasındaki bu son antlaşma yapıldıktan sonra görünürdeki dostane ilişkiler yaklaşık on yıl kadar devam etmiş, ancak Marcus Licinius Crassus'un M.Ö. 53 yılında gerçekleşen çılgın macerası sonucunda büyük bir darbe almıştır.⁴³ Roma ve Parthia M.Ö. 53 yılında Karrhai (Harran) ovasında büyük bir meydan savaşına girmiştir.⁴⁴ Bu savaş sonucunda Crassus ve onbinlerce Roma askeri hayatını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda Roma sancakları (askeri standartları veya işaretleri) da Parthialıların eline geçmiştir. Bu sırada M.Ö. 53 yılından M.Ö. 34 yılına kadar Armenia'yı yönetecek olan II. Tigranes'in oğlu II. Artavasdes, Roma müttefiki olmasına rağmen, Parthia kralı II. Orodes'in Karrhai zaferinden sonra Armenia'yı işgal etmesi üzerine, Parthialıların safına katılmaya zorlanmıştır. Kızkardeşini II. Orodes'in oğlu ve varisi Pakoros ile evlendirmiştir.⁴⁵

Roma sancaklarını geri almak için tekrar harekete geçmek zorunda kalmıştır. Triumvir Iulius Gaius Caesar, iç savaş sonucunda rakibi Pompeius'u yenilgiye uğrattıktan sonra, bu görevi üstlenmek istemiştir. Caesar Mısır seferinden sonra Suriye'yi aşarak M.Ö. 47 yılında Küçük Asia'ya ulaşmıştır. M.Ö. 45 yılında, Armenia üzerinden İran'ı fethetme, Hazar Denizi kıyısından Kafkaslara çıkarak Güney Rusya'ya kadar ilerleme ve yolu üzerindeki Almanya ve Gaul üzerinden Roma'ya geri dönmeye yönelik büyük ölçüde hırslı olan planını senato'ya teklif etmiştir. Ancak suikaste kurban gitmesi sonucunda zaten utopik olan bu planı gerçekleşmemiştir.⁴⁶

Parthia'nın Armenia üzerindeki etkisinin, Karrhai zaferinden sonra, uzun süre devam ettiği görülmektedir. Ancak Parthia'da, kralın tahttan feragat etmeye karar vermesi üzerine, M.Ö. 37 yılında iç savaş patlak vermiştir. Romalılar Karrhai'deki ağır yenilgiyi unutmamışlardır. Roma'nın bölgedeki itibarını yeniden kazanması için bu fırsatın değerlendirilmesi

gerekmekteydi. Bunun üzerine Marcus Antonius, gelecekte Parthia'ya yönelik istila için stratejik bir köprü oluşturacağından dolayı, öncelikle Armenia'yı kontrolü altına almaya odaklanmıştı. Parthialıların safına geçmiş olan II. Artavasdes Roma ile tekrar ittifak yapmaya zorlanmıştır. Roma, 300 vagonluk kuşatma makinası ve muhteşem bir cephaneliğe sahip, 70000 askerden oluşan bir ordu oluşturmuştur. Bölgedeki müttefiklerinden 30000 askerlik bir takviye de gelmiştir. Bunların içinde en önemli desteği 6000 süvari ve 7000 piyade birliği ile II. Artavasdes vermiştir.⁴⁷

Parthia'nın istilası ertesi yılın (M.Ö. 36) başlarında gerçekleşmiştir. Bu, Büyük İskender'den bu yana İran'ı fethedecek en büyük güç olmuştur. Sefer başlangıçta çok iyi gitmiştir. Antonius, II. Artavasdes'i danışmanı ve savaşla ilgili kararların patronu yaparak, I. Artavasdes'in yönetimi altındaki Media Atropatene ülkesi içlerine kadar ilerlemiştir. Ancak Media kralı Parthialıların kraliyet başkenti Praaspa'ya kaçmıştır. Antonius burada ilk büyük hatasını yapmıştır. Hızla hareket ederken, askeri mühimmatından oluşan ağır yüklerini geride bırakmaya karar vermiştir. Bunu gören Parthia ve Media kralları, Antonius Praaspa'nın kuşatması ile meşgulken, onun erzaklarla birlikte Oppius Statianus'un komutası altında arkada bıraktığı orduya saldırıp tamamen yok etmiştir. Onların bu zaferi, rüzgârın ters yönde esmeye başladığını gören II. Artavasdes'in panikleyerek desteğini çekmesinden dolayı kazandıkları bildirilmektedir.⁴⁸ Antonius, buna rağmen, tedbir almadan dağların derinliklerindeki Praaspa'nın kuşatmasına yeniden hız vermiştir. Romalılar, kuşatma teçhizatı ve dağda gerilla savaşları yapmada tecrübeye sahip Armenialı müttefikleri olmadan, Praaspa'nın güçlü surlarını aşmayı başaramamıştır. Kırsal kesimdeki Parthialı militer güçler Romalıların yeterince erzak elde etmelerinin önüne geçmiştir. Romalılar arasında, hâlihazırda kış şartları yaklaştığından dolayı, savaştan daha çok açlık can almaya ve bu sebeple asker kayıpları hızla artmaya başlamıştır. Antonius, bu zor durum karşısında, kış şartlarında düşman topraklarında, Azerbeycan ve Armenia geçitleri boyunca geri çekilmek gibi büyük bir gafa imza atmıştır. Geri çekilme büyük bir felaket doğurmuştur. Parthialılar tepelerden yorgun Romalıları kolaylıkla tuzağa düşürüp avlamıştır. Romalılar tarafından kiralanan yerel rehberler onları kasıtlı olarak pusuda bekleyen Parthialı okçuların kucağına atmıştır. Açlıktan ölenlerin sayısı daha da çoğalmıştır. Açlık ve okçulardan arta kalanları aşırı soğuklar alıp götürmüştür. Antonius muhteşem

büyüklerdeki ordusunun üçte birini kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁹

Triumvir Antonius, bu yenilgiye rağmen, Armenia kralının kendisini yarı yolda bırakmasını unutmamıştır ve M.Ö. 34 yılında Armenia'nın işgali için yeni bir plan hazırlamıştır. İlk olarak Quintus Dellius'u göndermiştir. Dellius Antonius'un altı yaşındaki oğlu Aleksandros Helios'u II. Artavasdes'in kızkardeşi ile evlendirme teklifinde bulunmuştur, ancak Armenia kralı tereddüt etmiştir.⁵⁰ Bunun üzerine Antonius o dönemde Roma'nın kontrolünde bulunan Küçük Armenia'daki Nikopolis kentine hareket etmiştir. O, iddia edildiği üzere, II. Artavasdes'i Parthia'ya karşı yeni bir savaş hazırlığı için Nikopolis'e davet etmiştir. Ancak kralın bunun tuzak olduğunu düşünerek gelmemesi üzerine, Roma ordusu hızla Artaksata'ya doğru ilerlemiştir. Kral tutuklanmış ve bir süre dolaştırılmıştır, çünkü bu tutsak aracılığı ile Armenia kalelerindeki kıymetli hazinelerin ele geçirilmesi hedeflenmiştir. Ancak bazı Armenia vatandaşları hazineleri Antonius'a vermeyi reddetmişler ve II. Artavasdes'in en yaşlı oğlu II. Artaksias (Artakses)'i kral olarak atamışlardır. Antonius bunun üzerine Armenia'nın tamamını işgal etmiş ve geri çekilip Parthia kralı ile ittifak yapan II. Artaksias'ı girdiği çatışmada yenilgiye uğratmıştır.⁵¹

Antonius nihayetinde, Armenia'da garnizonlarını bırakarak, II. Artavasdes'i, büyük bir hazine ve ailesiyle birlikte, Mısır'da Aleksandria kentine götürmüştür. Altından zincirlere bağlanmış Armenia kralı ve ailesi, zafer geçidi sırasında, Antonius'u arkadan takip etmek zorunda kalmıştır. Mısır kraliçesi VII. Kleopatra triumvir ve esirini altından bir taht üzerinde beklemiştir. Antonius'un M.Ö. 34 yılında Aleksandria'ya dönüşü sırasındaki tavırları daha kibirli olmuştur. Armenia'nın fethini kutlamak için bir Roma zaferinin öykünmesi olarak görülebilecek bir gösterişte bulunmuştur. Ancak II. Artavasdes kraliçe VII. Kleopatra'ya biatta bulunmayı reddetmiştir. Daha sonra Doğu toprakları (bazıları Roma eyaleti) görkemli bir seremoni ile VII. Kleopatra'ya, Antonius'dan olan üç çocuğuna ve Gaius Caesar'dan olan oğluna dağıtılmıştır. Armenia toprakları ise Antonius'un diğer oğlu Aleksandros Helios'a verilmiştir.⁵² Ancak onun krallığı bu seramoniden öteye gidememiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi, II. Artavasdes geçmişte adaşı Media Atropatene kralı I. Artavasdes'in düşmanı olmuştur. VII. Kleopatra, M.Ö. 31 yılındaki Aktion yenilgisinden sonra, I. Artavasdes'in kendisine destek verebileceğini düşünerek, II. Artavasdes'i öldürtmüş ve kellesini Media Atropatene kralına göndermiştir.⁵³ Antonius ve VII. Kleopatra

tarafından Armenia kralına karşı uygulanan bu muamele, gelecekte de hafızalardaki yerini koruyacak, Roma ve Armenia arasındaki karşılıklı güvene darbe indirecektir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, giriştiği savaşta Antonius'a yenilmiş ve babasının idam edilmesi üzerine Parthia'ya sığınmış olan II. Artaksias (M.Ö. 34-20), bir süre sonra Parthialıların desteğiyle Armenia tahtına geçmiş (Tacitus, *Annales*, 2.3) ve babasının düşmanı olan Media Atropatene kralı I. Artavasdes'e karşı savaşmıştır. I. Artavasdes, IV. Phraates ve II. Artaksias (ve Octavianus) ittifakına karşı yürütülen savaşta, Antonius'un müttefiki olmuştu. O Antonius'un da desteğini alarak yürüttüğü savaşta başlangıçta galip gelmiş, ancak daha sonra Antonius'un Octavianus'a yenilmesi ve askeri desteğini çekmesi sonucunda savaşı kaybetmiştir.⁵⁴ Bu sırada VII. Kleopatra ve Antonius tehdidini ortadan kaldırmış olan Octavianus, Parthia ile arasındaki iki tampon devletten birisi olan (diğeri Media Atropatene) Armenia'yı kendi yörüngesi altına getirme politikasını benimsemiştir.⁵⁵ O dönemde Parthialıların desteğiyle her iki devleti de yönetmekte olan II. Artaksias, Roma yanlısı yöneticileri ülkesinden çıkarmış ve Roma vatandaşlarını katletmiştir. Octavianus, muhtemelen bu tavrından dolayı, II. Artaksias rehin akrabalarını kurtarmak için Roma'ya elçiler gönderdiğinde, onun bu isteğini reddetmiştir. Bu arada Parthia uzlaşmacı bir tutum sergilemeye başlamış ve Armenia'daki iddialarından vazgeçmiştir. Octavianus, Parthialılarla savaşın taktik zorluklar nedeniyle tehlikeli bir macera olabileceğinin farkında olduğundan dolayı, onların Doğu olaylarına sürekli olarak müdahil olmalarını de facto olarak kabullenmiştir. Yine de Armenia üzerine bir uzlaşmaya varabilmek, karşılıklı çıkar alanları ve gerçekte hala muhteşem Roma zaferi olarak gösterilebilecek bir güç dengesi oluşturabilmek için askeri müdahale tehdidine dayalı diplomasiye önem vermiştir. Bu bağlamda bir taraftan IV. Phraates ile elçilerin gidiş gelişlerini ve toplantılarını artırırken, diğer taraftan Parthia tahtını ele geçirme iddiasında bulunan IV. Phraates'in kardeşi I. Tiridates'i dostu olduğuna inandırarak kendi siyasi amacı doğrultusunda kullanmıştır (Cassius Dio, 51.18.2-3; 53.33.1-2).

Octavianus daha sonra, M.Ö. 20 yılında, Doğu Eyaletleri'ni ziyaret etmiş ve I. Tiridates'i sessizce bir kenara iterek elinde rehin bulunan IV. Phraates'in oğlunu geri vermiştir. IV. Phraates, bu kişisel uzlaşma teşebbüsü karşılığında ve Octavianus'un kendisine karşı bir sefer düzenlemesinden korkarak, Karrhai'de ele geçirdiği Roma sancaklarını ve

tutsakların neredeyse tamamını geri vermiştir.⁵⁶ Bu gelişme propoganda harekâtı açısından önemli olmuştur, ancak daha önemlisi, sancakların geri verilmesi (Cassius Dio, 54.8.1-3) sonucunda, Parthialıların ellerindeki önemli bir pazarlık aracından mahrum bırakılmış olmasıdır. Yapılan antlaşma Roma'nın lehine gözükmüştür. Octavianus sancakları geri alarak Roma'nın gururunu kurtarmıştır.⁵⁷ Onun bunu başarmak için gerçekleştirdiği diplomatik manevralar Pompeius'unkinden daha tutarlı olan bir uzlaşma sürecini başlatmıştır. Bu özellikle Roma kamuoyuna yönelik büyük bir başarı olarak görülmüştür. Ancak Parthia ile gerçekleştirilen bu diplomatik süreç Armenia iç siyasetindeki gelişmeleri daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale getirecektir.

Armenia'da Roma'yı destekleyen bir siyasi grup, Roma ve Parthialılar arasındaki antlaşmanın yapıldığı M.Ö. 20 yılında, II. Artaksias'ı artık kralları olarak istemediklerini bildirmek için Octavianus'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu heyet, M.Ö. 34 yılından beri Romalıların elinde rehin tutulan III. Tigranes'in, büyük kardeşi II. Artaksias'ın yerine, tahta geçirilmesi talebinde bulunmuştur. Octavianus, Doğu'daki tampon devletleri doğrudan yönetmektense kendi atadığı yerel yöneticiler aracılığı ile kontrol etmeyi arzuladığından dolayı (Macurdy, "Iotape", s.41), bunu derhal kabul etmiş ve Tiberius'un komutası altında büyük bir orduyu Parthia taraftarı II. Artaksias'ı tahtından indirmek için sevk etmiştir. Ancak II. Artaksias, bu güçlü ordu ulaşmadan önce, bazı akrabaları tarafından suikaste kurban gitmiş ve Romalılar muhalefet olmadan III. Tigranes (M.Ö. 20-10)'i tahta yerleştirmiştir.⁵⁸ Bu sırada Parthia Roma'ya karşı büyük bir savaşı göze alamamıştır.⁵⁹ Tiberius, bu başarısını kansız gerçekleştirdiğinden dolayı, şükran onuru ve belkide ornamenta triumphalia ile ödüllendirilmiştir.⁶⁰ Tiberius'un ornamenta triumphalia'sından bahsetmeyen Velleius Paterculus (2.122.1) Armenia seferini Tiberius'un yedi başarısı arasında sıralamıştır.

Parthia ile M.Ö.20 yılında yürütülen dostça ilişkilerin ve Armenia'daki Roma fetihlerinin başarılı sonuçlarına Res Gestae Divi Augusti'de şöyle değinilmektedir (27.1): "Büyük Armenia kralı Artakses [II. Artaksias] öldürüldüğünde, orayı bir eyalet yapabilirdim, ancak atalarımın icratlarını takip ederek bu krallığı kral Artavasdes'in oğlu ve benim üvey oğlum Tiberius Nero aracılığı ile Kral Tigranes'in torunu [III.] Tigranes'e teslim etmeyi tercih ettim". Daha sonraki cümlede şöyle bildirilmektedir (29.1): "Parthialıları bana ganimetleri ve Roma ordularının bayraklarını geri vermeye ve yalvararak Roma halkının dostluğunu

aramalarına zorladım”. Augustus’un bu cümlelerinde iki nokta ön plana çıkmaktadır. Birincisi askeri güç gösterisi tercihi ile Parthialıların barış yapmaya zorlanması ve böylelikle Roma sancaklarının geri alınabilmesi, ikincisi ise Octavianus’un Armenia’yı eyaleti yapabilecek kadar güçlü bir konuma gelmesi ve buna rağmen, selefleri gibi, buraya vasal bir kral atamayı tercih etmiş olmasıdır. III. Tigranes’in krallığı basılan sikkelerle de teyit edilmiştir. Onun M.Ö. 20 yılında kral olarak atanması sikkeler üzerinde ARMENIA CAPTA olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda sikkeler üzerinde, dizini eğmiş mağrur Parthialının temsili ile birlikte, “bayrakların elde edilmesi” ve “Armenia’nın ele geçirilmesi” resmedilmiştir (Campbell, War and Diplomacy, s.228).

Antik kaynaklar III. Tigranes’in ölümü sonrasındaki gelişmeler konusunda daha sessiz kalmaktadır. Onun ölümü üzerine Armenia topraklarında, Roma kontrolünün azalmaya devam etmesi ve aynı zamanda Parthia çıkarlarının yeniden zuhur etmesinden dolayı,⁶¹ yine veraset problemleri ve bu sebeple iç savaşların yaşandığı görülmektedir.⁶² Velleius Paterculus (2.100.1) konuyla ilgili olarak “Roma ile ittifaklarını terk eden Parthialılar Armenia’yı ele geçirdi” vurgusu yapmaktadır. M.Ö. 6 yılına doğru Armenia tahtını, Parthialıların desteği ile, III. Tigranes’in oğlu IV. Tigranes ve farklı bir anneden kızkardeşi Erato’nun gasp ettiği söylenebilir.⁶³ Roma buna karşın VII. Kleopatra tarafından öldürülmüş olan II. Artavasdes’in oğlu III. Artavasdes’i (aynı zamanda Artabazus, Artabazes ve Artavazde isimleriyle bilinmekte) tahta geçirmeye çabalamıştır (Tacitus, Annales, 2.4.1). Ancak Parthialıların da desteğini alan halk ayaklanmış, IV. Tigranes taraftarı Armenialılar III. Artavasdes’i de tahtından etmiştir.⁶⁴ Octavianus, bu gasp Roma’nın onaylaması olmadan gerçekleştiğinden dolayı, krizi çözmek için ikinci kez Tiberius’u görevlendirmiştir. Ancak Tiberius, Roma’daki siyasi karmaşa arasında, verilen emirleri yerine getirmeyi reddetmiştir. Kendisini Rhodos’ta tecrit ederek M.Ö. 6 yılında emekliye ayrılmıştır.⁶⁵ Bunun üzerine Octavianus, genç ve tecrübesiz olmasına rağmen, Gaius’u Armenia seferi için görevlendirmiştir (Cassius Dio, 55.10.18; Swan, Augustan Succession, s.114). Gaius’un amacı ayaklanmalar karşısında zor durumda kalan III. Artavasdes’i tekrar iktidara geçirmek olmuştur. IV. Phraates, bu seferin haberini aldığı anda, Roma’ya bir elçilik heyeti göndererek Armenia’da neler olup bittiğini açıklamak istemiş ve barış yapılabilmesi için Roma’da rehin bulunan erkek kardeşlerinin teslim edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Buna karşılık olarak imparator, içinde kral unvanı kullanılmayan bir mektupla, sert bir tavır sergileyerek,

ondan Armenia'dan askerlerini geri çekmesi talebinde bulunmuştur. Parthia kralı da cevabında ondan sadece Caesar olarak bahsederek şartlarını reddetmiştir.

Bu sırada Parthialıların desteği ile Armenia tahtına geçmiş olan IV. Tigranes başlangıçta imparatorla temasa geçmemiş, ancak III. Artavasdes'in hastalanması ve ölmesi üzerine Octavianus'a hediyeler⁶⁶ ve bir mektup göndermiş, bu mektupta, kendi kraliyet unvanından bahsetmeyerek, de facto olarak Armenia tahtına çıkma talebinde bulunmuştur (Cassius Dio, 55.10.20-21; Swan, Augustan Succession, s.119). Octavianus, bir an önce bu yüz kızartıcı siyasi karmaşadan kurtulması gerektiğinden dolayı, "...[IV.] Tigranes'in uzlaşmacı tutumundan etkilenecek ve aynı zamanda Parthialılarla savaşa girmekten çekinerek, [IV.] Tigranes'in hediyelerini kabul etmiş"⁶⁷ ve onun aktif olarak Armenia tahtına geçme talebini kabul etmiştir.

IV. Tigranes'e nerede ve ne zaman taç giydirildiği bilinmemektedir. Gaius'un Parthialıların rızası olmadan doğrudan Armenia'ya girerek onu taçlandırması Parthia ile savaşa davetiye çıkarmak olabilirdi. Ancak her iki tarafta itidalli davranmış ve Armenia'nın kendileri arasında savaş sebebi olmaması gerektiğini düşünmüştür. Bunun üzerine Gaius ve IV. Phraates, Fırat nehrindeki bir adacık üzerinde, eşit heyetlerle, M.S. 1 yılında buluşmuştur.⁶⁸ Yüksek seviyede karşılıklı bir buluşma ortamının sağlanması, diplomasinin gelişmesi açısından elzem olmuştur. Protokol özenle hazırlanmıştır. Roma'nın, Suriye'de üç veya dört ve Mısır'da başlangıçta üç lejyonunun hazır bulunması ve Parthia tahtı için rakip adayları elinde tutması ve bunları kullanma tehdidi sayesinde, Parthia'yı antlaşma yapmaya ikna ettiği söylenebilir. Diğer taraftan Roma açısından Parthia askeri teknikleriyle baş etme zorlukları söz konusu olmuştur. Bu buluşma bir ittifaka dönüşme de karşılıklı antlaşmaya varılmıştır, bir gece IV. Phraates Romalılar tarafında, diğer gece Gaius Parthialılar tarafında düzenlenen şölene katılmıştır. Öncelikle iki devletin nüfuzu altındaki sınırlar açıkça tanımlanmıştır. Buna göre Roma, Fırat nehrini iki imparatorluk arasında sınır hattı olarak tanımlamıştır. IV. Phraates Fırat nehri boyunca güvenli bir sınırın karşılıklı olarak oluşturulması için "Armenia'dan çekilmeye" razı olmuştur (Cassius Dio, 55.10a.4; Swan, Augustan Succession, s.120) ve Roma'dan üvey kardeşlerinin dönmesini istemekten vazgeçmiştir.⁶⁹ Octavianus, buna karşılık olarak, kralın kardeşlerini Parthialıların iç politikalarının dışında bırakma sözü vermiştir.

Bu antlaşmanın, IV. Phraates krizi doğuran isteklerini geri çektiğinden dolayı, Roma çıkarlarını yeniden teyit ettiği düşünülmektedir.⁷⁰ Bu düşünceye göre, antlaşmanın en önemli sonuçlarından biri tövbekâr IV. Tigranes'in Roma vasalı olarak Armenia tahtına geçirilmesi olmuştur. Diğer deyimle Roma kendi adayını kabul ettirmiştir. Octavianus IV. Tigranes'i memnun ederek Armenia üzerinde büyük etkisi olan IV. Phraates'in bu ülke ile olan ittifakını bozmuştur. Bu yolla Parthialıların Armenia üzerindeki hâkimiyetine darbe vurmuştur. Aynı zamanda Roma, en azından, sembolik ve geçici de olsa, gerektiğinde Parthia'nın kuzey kanadına saldırı tehdidinde bulunmak için bir üst elde etmiştir. Bu yeni düzen Parthia, Armenia ve Media Atropatene arasında eskiye dayalı ilişki ve ittifakları çökertmesi açısından da önemli olmuştur.

Diğer taraftan Fırat antlaşmasını mutlak bir Roma zaferinden çok beraberlik olarak görenler de bulunmaktadır.⁷¹ Bizim de desteklediğimiz bu bakış açısına göre, Roma Armenia üzerindeki ısrarlı çıkarlarını geçici olarak korumayı başarmıştır. Armenia'da sürekli bir askeri varlık bulundurma gereği duymamış ve bu siyaset Nero dönemine kadar sürmüştür.⁷² Roma birlikleri Armenia'ya sürekli olarak yerleştirilmedikleri sürece, Parthialıların Armenia'daki nüfuzlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanma çabaları sürmüştür. Nihayetinde, aşağıda açıklayacağımız gibi, Paetus Roma'nın Armenia krallarını kontrol ettiğinden bahsettiğinde, Parthialılar gerçek gücün Parthia'da yattığına dair bir cevap vermiştir.

Dolayısıyla Parthia, M.S. 1 yılında gerçekleşen bu antlaşmaya rağmen, Armenia üzerindeki nüfuzunu korumayı devam ettirmiştir. IV. Phraates Armenia'ya yönelik doğrudan desteğini geri çekmiş olsa da, verdikleri tavizlerle birlikte platformu tehlikeye giren Armenia'daki Parthia müttefiki grup, Fırat antlaşması sonrasında, silahlarını bırakmayı reddetmiştir. Bu sırada Roma dostu olan IV. Phraates (M.Ö. 3/2 yılında öldü), oğlu V. Phraates (küçültme sıfatıyla yazıldığında genelde Phraatakes ismiyle bilinmektedir) tarafından Roma'ya karşı yeniden kışkırtılmış ve bu bağlamda Parthia Armenia meselesini kullanmak istemiştir. Bunun üzerine bir kısım Armenialı, büyük ihtimalle antlaşma şartlarına göre doğrudan desteği olmasa da, Parthia'nın da göz yummasıyla, IV. Tigranes'in barbarlara karşı yürüttüğü savaşta ölmesi ve eşi Erato'nun iktidarı bırakmasına rağmen, yeniden ayaklanarak P.Vinicius ve P.Varus'un konsül olduğu ertesi yıl (M.S. 2) Roma'ya karşı savaş başlatmış ve [III.] Artavasdes'i tahta geçirmeye niyetlenmiştir. Cassius Dio bu ayaklanmanın sebebinin

Roma'nın, son Artaksidai kralı IV. Tigranes'in ölmesi üzerine, Media Atropatene kökenli I. Artavasdes'in oğlu II. Ariobarzanes'i tahta aday göstermesi⁷³ olduğunu öne sürmektedir.⁷⁴ Bu sırada Gaius'un seferi, büyük olasılıkla sezonun geç (Eylül/Ekim) ve Armenia kışlarının sert olması nedenleriyle, bahara kadar ertelenmiş, ancak Gaius Armenia'ya yeniden girerek savaşa devam etmiştir.⁷⁵ Tacitus kısa özetinde (*Annales*, 2.4.1-3), Gaius'un Armenia'da yeniden düzeni sağlamakla görevlendirildiğini ve [III.] Artavasdes'in Octavianus'un emriyle ve ağır Roma kayıpları sonucunda tahtından edildiğini bildirmektedir. Bu desteği verenler büyük ihtimalle Armenia'daki Roma taraftarı soylular olmalıdır, çünkü buna rağmen ayaklanmaların devam ettiği görülmektedir. Ayaklanmacılara karşı girişilen başlangıçtaki küçük çaplı savaşlar M.S. 3 yılının bahar ve yazında Roma zaferleriyle sonuçlanmıştır.⁷⁶ *Res Gestae Divi Augusti*'de konuyla ilgili olarak şöyle bildirilmektedir (27.2): "Aynı halk [Armenialılar], daha sonra ayaklandığında ve savaşa gittiğinde, oğlum Gaius Caesar aracılığı ile onları bastırmıştım...". Ancak bu Roma askeri başarıların hiçbiri aşağıda açıklayacağımız Artageira kentinin düşmesine kadar etkili bir sonuç vermemiştir.

Armenia bir taraftan az çok Roma adayına itaatkâr çoğunlukla, diğer taraftan merkezi Artageira kentinde olan Addon'un komutasındaki Parthia taraftarı milliyetçi muhalefet arasında bölünmüştür. IV. Phraates'in desteği olmasa bu milliyetçi ayaklanma durdurulabilirdi. Ondan destek alan Addon Artageira'yı sonuna kadar savunmaya karar vermiştir. Kent kuşatma altında iken Gaius'u, IV. Phraates'in sırlarını (definelerinin bir listesi - *thensaurorum rationes*) açıklama bahanesiyle, karşılıklı görüşüp konuşmaya davet etmiştir. Gaius ve genelkurmayı hiç şüphesiz bu buluşma teklifini Addon'un teslim olarak kenti kurtarma niyetinin bir başlangıcı olarak görmüştür. Gaius düşmanına güvenecek kadar saf ve dikkatsiz hareket ederek, daha önceden Fırat barış konferansı sırasında alınmış olan önlemlere gerek duymamıştır. Aslında Addon'un daveti bir yem olmuştur. Addon onu, bu davet sırasında kendisine verilmiş olan bir dökümana bakarken dikkati dağıldığında, M.S. 3 yılının 9 Eylül'ünde,⁷⁷ bir kılıç darbesiyle yaralamıştır.⁷⁸ Addon, bu komplosundan sonra uzun süre kalede direnmesine rağmen, Artageira ele geçirilip yağmalandıktan sonra, yakalanarak öldürülmüştür.⁷⁹

Octavianus, bu Roma zaferinden sonra, adayı II. Ariobarzanes'i Armenia tahtına geçirmeyi başarmış, ancak onun krallığı da uzun sürmemiştir. Tacitus (*Annales*, 2.4.2) Armenialıların özellikle aşırı yakışıklı

ve soylu bir ruha sahip olduğundan dolayı II. Ariobarzanes'i kral olarak kabul ettiklerini ve Octavianus'un, II. Ariobarzanes'in uzun süre geçmeden bir kaza sonucu ölmesi üzerine, yeni kral olarak onun oğlu IV. Artavasdes'i aday olarak gösterdiğini bildirmektedir.⁸⁰ Ancak Armenia halkı, yabancı krallardan bıktığından dolayı, onun oğluna katlanamamışlar, bir süreliğine M.S. 6 yılında son Artaksidai kraliçesi Erato'nun hükümetini denedikten sonra onu da, muhtemelen güvenliği sağlamadığından dolayı, M.S. 11 yılında hükümetten uzaklaştırmışlar ve ülke yeniden karmaşaya sürüklenmiştir.⁸¹

Octavianus Armenia'yı imparatorluğuna katmaktansa burayı vasal bir krallık olarak elinde tutma politikasını devam ettirmiştir. Bu sefer kendi yandaşı olabilecek Parthia kraliyet ailesinden birisini destekleme yoluna gitmiştir. Parthia kraliyet mensubu I. Vonones babasının Octavianus ile yaptığı antlaşmayı garanti altına almak için M.Ö. 20 yılında Roma'ya rehin olarak gönderilmişti (Tacitus, Annales, 2.1). Parthialılar, kralları III. Orodes'in M.S. 6 yılı civarında suikaste kurban gitmesi sonucunda, Roma'dan Arsakidai Hanedanlığı mensubu yeni bir kral göndermesini istemiştir. Roma I. Vonones'i önermiştir. Ancak Parthia soyluları, Roma'da eğitim gördüğünden ve Roma'nın kölesi olduğunu düşündüklerinden dolayı, I. Vonones'in yeni kralları olmasını istememiştir. Nihayetinde Arsakidai Hanedanlığı'nın bir diğer mensubu II. Artabanos, takip eden iç savaşta, I. Vonones'i yenilgiye uğratarak onu sürgüne göndermiştir. I. Vonones, yaklaşık olarak M.S. 12 yılı civarında, o dönemde hem Parthia hem de Roma'nın gücüne ve etkisine açık olan Armenia'ya sığınmış, Octavianus da onu Armenia vasal kralı olarak atamıştır. I. Vonones'in sembolik olarak Armenia kralı olduğu bu ara dönem yaklaşık olarak M.S. 12-18 yılları arasında tekabül etmektedir. Ancak II. Artabanos onun peşini yine bırakmamış ve tahttan indirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Octavianus, Parthialılarla bir savaş başlatmak istemediğinden dolayı, I. Vonones'i Suriye'ye göndermiştir. Suriye valisi Creticus Silanus onu burada, oldukça nazik bir şekilde saltanat haklarını elinden almadan, gözetim altında tutmuştur. Daha sonra Kilikia'ya götürülmüş ve burada Silanus'un muhafızları tarafından öldürülmüştür.⁸²

Bütün bu gelişmeler sonucunda Roma'nın Armenia ve Parthia ile olan ilişkilerindeki istikrarsızlık bölgede yayılmaya devam etmiştir. Bölge, Tiberius M.S. 14 yılında imparator olduğunda, hala yüksek oranda istikrarsızlık içindeydi. Tiberius, enerjisinin büyük bir bölümünü

askeri ve yönetsel sorunlara sarfettiğinden dolayı, Roma'da düzenlenen büyük bir zafer şölenininin sonra varisi ve yeğeni Germanicus'u (sadece kendisinden daha aşağı) maius imperium yetkisi ile birlikte Doğu'ya göndermiştir. Germanicus'un en önemli hedeflerinden biri, rakibi Piso'nun düşmanca tavırlarına karşın, işler çığırından çıkmadan önce, acilen Armenia'ya ulaşmak ve buradaki meseleleri çözmek olmuştur.⁸³ Tacitus bu noktada şöyle birdirmektedir: "Büyük ölçüde eyaletlerimizle sınırı olan ve uzaklarda Media içlerine kadar uzanan burası [Armenia], halkının karakterinden ve coğrafi pozisyonundan dolayı istikrarsız bir ülkeydi. [Armenia] iki en büyük imparatorluk arasında yer almaktaydı, Roma'dan nefret ettiğinden ve Parthia'yı kıskandığından dolayı ikisi ile de çok sık çatışma halindeydi. Bu dönemde [Armenia'nın] kralı yoktu, ülkenin sempatisi, [I.] Vonones sürüldükten sonra, küçük çocukluğundan beri avlanmak, yemek şölenlerine katılmak gibi barbarların her türlü popüler zaman geçirme zevkleriyle birlikte Armenia gelenek ve göreneklerini üzerinde barındıran ve böylelikle hem klan liderlerini hem de halkı kendisine bağlamış olan Pontos kralı Polemon'un oğlu Zeno'ya doğru meyillendi. Germanicus buna uygun olarak Artaksata kentinde, soyluların tasdiğı ile ve çok büyük bir kalabalığın önünde, onun başına kraliyet diadem'ini yerleştirdi. Herkes ona bağlıklarını bildirdi ve onu, kendi kentlerinin isminden esinlenerek, Kral Artaksias ismi ile selamladılar".⁸⁴

I. Vonones'in tahtından edilmesinin Germanicus'un inşiyatifi sonucunda gerçekleştiğini söylemek doğru olmasa da, onun bu konuda, Parthialıların tekliflerine aldırılmayarak,⁸⁵ hızlı ve kararlı bir şekilde hareket ettiğine dair veriler de ortadadır. Roma senatosu, M.S. 18 yılında, annesinin anne tarafından ilk kuzeni olan Germanicus'un III. Artaksias'a taç giydirdiğı haberini aldığıında (bu durumda III. Artaksias Marcus Antonius'un en büyük torunu olmaktadır), Germanicus ve Drusus'un Artaksata'ya alkış yağmuru altında girmesine karar vermiştir. Mars Tapınağı'nın her iki yanına kemerler inşa edilerek onların heykelleri dikilmiştir. III. Artaksias, Annales'teki özet listede adı verilen Armenia kralları arasında, halkın tamamının desteğı ile tahta geçip başarılı olan tek kral olarak gösterilmektedir. Sonuçta Tiberius'un Armenia'daki problemlerin savaştan çok, akıllı yöntemlerle (sapientia) ve barışçıl bir şekilde çözümlenmesinden çok memnun kaldığı bildirilmektedir.⁸⁶

III. Artaksias M.S. 35 yılında ölünceye kadar bölgede bir problem yaşanmamıştır. Ancak Parthia kralı II. Artabanos, III. Artaksias'ın ölümünden faydalanarak, Armenia'yı ele geçirmiştir, çünkü II. Artabanos'un uzun iktidarı muhtemelen onun kendine güvenini artırmış ve diğer uğraşları nedeniyle Roma'nın müdahale etme zahmetine giremeyeceği düşüncesine yol açmıştır. Tiberius başlangıçta uzlaşmak istemiş, ancak sonuç alamayınca duruma müdahale etmekten çekinmemiştir. Bu sefer Iberia prensi Mithridates'i, ülkenin tahtını elinde tutan kardeşi I. Phrasmanes ile uzlaştırdıktan sonra, Armenia'yı yeniden ele geçirmek için kullanmıştır. Mithridates kardeşinin hem stratejik hem de askeri desteğini alarak büyük bir orduyla Armenia'ya akın etmiş ve M.S. 35 yılında Artaksata'yı ele geçirmiştir. Parthialılar Armenia'dan sürülmüştür. Bunu işiten II. Artabanos intikamını almak için oğlu III. Orodes'i görevlendirmiş ve onun emrine bir ordu vermiştir. Bu sırada I. Phrasmanes Albanialılar ile ittifak kurmuş ve Sarmatai halkından yardım almıştır. Aslında her iki tarafla da anlaşan Sarmatai liderleri olmuştur. Ancak çeşitli stratejik pozisyonları ellerinde bulunduran Iberialılar, sadece kendilerine destek veren Sarmatai grubunun Hazar Denizi üzerinden Armenia içlerine akın etmesine izin vermiştir. I. Phrasmanes takip eden savaşta III. Orodes'i kesin bir yenilgiye uğratmıştır. II. Artabanos bunun intikamını almak için bütün güçleriyle harekete geçmiştir. Iberialılar ona karşı ülke coğrafyasının sağladığı avantajdan faydalanmışlardır. Bu arada II. Artabanos, Tiberius'un Doğu politikasının başına getirdiği L. Vitellius'un lejyonlarını topladığı ve savaş hazırlığı içine girdiği haberini aldığı anda, geri çekilmek ve Armenia'yı terk etmek zorunda kalmıştır.⁸⁷

Tiberius'tan sonra iktidara geçen Gaius Caligula, bu gelişmeler sonrasında, yaklaşık M.S. 37 civarında, Iberialı Mithridates'i Roma'ya davet edip tutuklattırılmıştır. Claudius tahta geçtiğinde, I. Phrasmanes'in Parthialılara karşı yardımında bulunacağına güvenerek, Mithridates'i M.S. 42 yılı civarında Armenia tahtına tekrar geri göndermiştir.⁸⁸ Mithridates bu sefer Roma'nın verdiği çok güçlü bir destekle Armenia'yı yönetmeye başlamıştır. Bu sırada I. Phrasmanes'in Rhadamistos (aynı zamanda Ghadam veya Radamisto olarak bilinmekte) isimli bir oğlu bulunmaktaydı. Rhadamistos uzun boylu, güçlü, her türlü eğitim görmüş ve bu özellikleriyle Iberia ülkesinin komşuları arasında da meşhur olmuş bir prensi. I. Phrasmanes, bu özelliklerinden dolayı kendi tahtını ele geçireceğinden korkarak, onun ilgisini Armenia üzerine çekmeyi planlamıştır. Ancak ona, açıktan askeri güçle Armenia'yı ele geçirmektense,

dâhiyane ve kurnazca yöntemlerle bunu başarmasını tavsiye etmiştir. Rhadamistos, bu sinsice hazırlanmış plana uygun olarak, üvey annesi kendisinden çok nefret ettiğinden dolayı babası ile anlaşmazlığa düşmüş gibi görünmüş ve amcası Mithridates'in yanına sığınmıştır. Mithridates ona nazikçe oğlu gibi davranırken, o, kendisine onurlar bahşetmekte olan Mithridates'in haberi olmadan, ülkenin soylularını darbe yapmaları konusunda gizliden gizliye ikna etmiştir. Daha sonra babasına giderek Armenia'ya açıktan askeri müdahale için ortamın hazır olduğu konusunda onu bilgilendirmiştir. Bunun üzerine I. Pharasmanes Albenialılara karşı yürüttüğü savaşta kendisine destek vermediğini ve hatta karşı çıktığını bahane ederek kardeşi Mithridates'i yok edeceğini ilan etmiştir. Bunu gerçekleştirmesi için oğlu Rhadamistos'un emrine büyük bir ordu vermiştir. O da bu ordu ile Armenia topraklarına M.S. 51 yılında aniden akın etmiş, kendisi ile meydan savaşı yapma cesareti gösteremeyen Mithridates'i güçlü bir savunmaya sahip Gorneas (Garni) kalesine kaçmaya zorlamıştır.

Kale karargâh prefecti Caelius Pollio ve centurion Casperius'un komutasındaki bir garnizon tarafından korunmaktaydı. Rhadamistos burasını kuşatarak ele geçirmeye çalışmış, ancak bunda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine kale prefecti'ni rüşvetle satın almayı denemiştir. Buna karşın Casperius Roma'nın desteği ile tahta çıkmış olan müttefik Armenia kralının şahsi kazanç için tahtından edilmesi fikrine şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak Pollio'nun düşman sayısının çok fazla olduğu ve Rhadamistos'un babasının da desteğini aldığı yönündeki ısrarlı tavrı üzerine ateşkese razı olmuştur. Casperius, I. Pharasmanes'i daha fazla düşmanlık yapmaktan alı koyamasa da, Suriye valisi Ummudius Quadratus'u Armenia'daki durum hakkında haberdar etmek için zaman kazanmak istemiştir. Bunun için kaleden ayrılmıştır. Pollio onun ayrılmasıyla daha rahat hareket etme fırsatı bulmuştur. Mithridates'i, Rhadamistos ile aralarındaki akrabalıkları, Armenialıların vefasız kal-leşler olduğu ve hazinesi olmayan bir kaleyi teslim etmekten başka bir şey yapmayacağı gibi nedenler öne sürerek, acilen bir barış antlaşması yapmaya ikna etmeye çabalamıştır. Ancak Mithridates Pollio'nun ahlaksız bir adam olduğunu bildiğinden dolayı ona güvenmemiştir. Bunun üzerine Rhadamistos kaleyi kuşatmaya hız vermiştir. Bu sırada Pollio kaledeki askerlere gizlice rüşvet vererek onları barış isteme ve garnizonu terk edecekleri tehdidinde bulunmaları konusunda ikna etmiştir. Mithridates, bu zorlama karşısında, uzlaşma için yer ve zaman belirlenmesini kabul etmiş ve kaleyi terk etmiştir. Rhadamistos ona

başlangıçta çok iyi davranmış ve hiçbir şey yapmayacağına dair yemin etmiştir. Ancak bu yeminine rağmen, Mithridates ve ailesinin hepsini idam ettirmiştir.

Ummudius Quadratus, Mithridates'in ihanete uğradığı ve krallığının katillerinin eline geçtiği haberlerini M.S. 52 yılında aldığıında, Armenia'ya müdahale edilip edilmemesi meselesinin tartışıldığı bir konsül toplamıştır. Toplantıda bulunanların çoğu intikam almaktan çok itidalli davranılması gerektiği konusunda hem fikir olmuşlardır. Aslında yabancı bir ülkede işlenen canilikler, iç çekişmeler ve huzursuzluklar onların da işine gelmekteydi. Roma sembolik olarak Armenia'yı elinde tutmaktaydı. Roma imparatorları da, sırf yabancı ülkeleri birbirine düşürmek için, gerektiğinde bu krallığı cömert bir hediyeyle buluncasına ellerinden çıkarmaktaydı. Zaten Rhadamistos Armenia'yı ele geçirse bile kötü bir şöhretle yönetmeye uğraşacaktı. Konsülde bulunanlar bu görüşleri benimsiyor gibi gözükmelerine rağmen, hiç kimse onlardan ve imparatorlardan Armenia'da gerçekleşmiş olan bu cürüme tamamen göz yummalarını bekleyemezdi. Bu sebeple elçiler gönderilerek I. Pharasmanes'in Armenia'dan çekilmesi ve oğlunu buradan uzaklaştırması istenmiştir. O dönemde Kappadokia procurator'u olan Iulius Pelignus, Claudius ile yakın dostluğu bulunduğundan dolayı, Armenia'yı yeniden ele geçirmek amacıyla eyaletlerden bazı yardımcı birlikler toplamıştır. Ancak düşmanları yerine müttefiklerinin topraklarını talan ettiğinde askerleri onu terk etmiş ve devam etmekte olan barbar akınları karşısında da tamamen savunmasız kalmıştır. Bunun üzerine Pelignus Rhadamistos'a sığınmış ve onun verdiği hediyelerle tamamen taraf değiştirmiştir. Hatta onu kraliyet nişanları alması konusunda pozitif olarak cesaretlendirmiştir. Bunun için düzenlenen seramoniye bizzat kendisi katılarak katkıda bulunmuştur. Bütün bunların üzerine Ummudius Quadratus, Armenia'daki siyasi istikrarsızlık fırsat bilerek gerçekleştirilen bu yasa dışı girişimlere son vermek için, Helvidius Priscus'u bir lejyonla buraya göndermiş, ancak bu lejyon Parthia ile bir savaşı kışkırtmaması için geri çağırılmıştır.⁸⁹

Bu sırada Parthia kralı I. Vologases bir zamanlar atalarının sahip olduğu Armenia topraklarını korkunç derecede büyük bir vukuat sonucunda yabancı bir prensin ele geçirmesine dayanamamış ve bunun Armenia'yı istila etmek için iyi bir fırsat olduğuna karar vermiştir. Aslında I. Vologases'in bu girişimi Romalılara Armenia krallarını atama ve taçlandırma yetkisini açıktan veren Octavianus ile IV. Phraates

arasında imzalanmış olan antlaşmaya tecavüz etmekteydi. Ancak Armenia'daki durum Roma'nın bile müdahale edemediği bir noktaya ulaştığından dolayı, I. Vologases bir ordu toplayarak, ailesinden her birinin kraliyet gücüne kavuşması için, kardeşi I. Tiridates'i Armenia tahtına yerleştirmeye hazırlanmıştır. Iberialılar Parthialıların ilerlemesi üzerine çatışmaya girmeden dağılmışlardır. Armenia kentleri Artaksata ve Tigranokerta M.S. 52 yılında onun boyunduruğunu kabul etmiştir. Daha sonra I. Vologases, şiddetli bir kış mevsimi ve yetersiz erzaklardan kaynaklanan salgın ve öldürücü hastalıkların yayılması sonucunda, mevcut planlarından vazgeçmiştir. Armenia M.S. 53 yılında tekrar kral-sız kalmış ve Rhadamistos tarafından istila edilmiştir. Rhadamistos, halkın sadakatsiz olduğunu ve ilk fırsatta ayaklanacağını düşündüğünden dolayı, bu sefer daha çok öfkelenmiştir. Parthialılara teslim olmuş Armenia kentlerini hain oldukları gerekçesi ile cezalandırmıştır. Halk köle gibi yaşamaya alışkın olsa da, uysallıklarını üzerlerinden atmış ve silahlarıyla Rhadamistos'un sarayın etrafını sarmıştır. Rhadamistos eşiyile birlikte at üzerinde kaçmayı başarmıştır. Karısı hamile olmasına rağmen, düşman korkusundan veya eşine olan aşkından dolayı, kaçmaya devam etmiş, ancak bir süre sonra sürekli hız yapmaktan kaynaklanan sarsıntılara dayanamamıştır. Sonunda yakalanmaktansa onurlu bir şekilde ölmek için yalvarmaya başlamıştır. Kocası bu yakarışlarına dayanamamış ve onu sonunda bir Media hançeri ile bıçaklamıştır. Vücudunu sürüklenerek uzaklaşması için Arakses nehrinin kıyısına bırakmıştır. Daha sonra aceleyle ata toprağı olan Iberia'ya kaçmıştır. Halbuki eşi Zenobia ölümcül bir yara almamıştır. Çobanlar tarafından bulunmuş ve I. Tiridates'in sarayına götürülmüştür. I. Tiridates hoş karşılayarak ona kraliyet mensubu gibi davranmıştır.⁹⁰ I. Tiridates'in Armenia tahtına çıkış tarihi M.S. 54 yılı olarak verilmektedir.⁹¹

Çağdaşı Nero M.S. 54 yılında imparator olarak tahta çıktığında karşısına çıkan en önemli dış politika meselesi Parthialıların ortaya koyduğu tehdit olmuştur. Nero, Parthialıların M.S. 54 yılının sonuna doğru antlaşmayı bozup tekrar Armenia'yı talan etmeleri ve I. Tiridates'i tahta yerleştirmeleri üzerine, Doğu'daki lejyonların komşu eyaletlerden genç askerlerle takviye edilmesi, bu lejyonların Armenia'ya yakın bölgelere yerleştirilmesi, Kommageneli IV. Antiokhos⁹² ve II. Agrippa'nın Parthia'nın işgali için birliklerini hazır tutması ve onların Fırat nehri üzerine köprüler inşa etmeleri emirlerini vermiştir. Nero, aynı yıl, Khalkisli Herodos'un oğlu Aristobulos'a Küçük Armenia (Nikopolis ve

Satala kentleri de dâhil)'yı ve Emesalı Sohaemos'a⁹³ Sophene Armenia (Güneybatı Armenia)'sını kraliyet unvanları ile birlikte vermiştir. Parthialılar bu kriz sırasında, I. Vologases'in oğlu Vardanes babasına rakip olarak çıktığından dolayı, çatışmaya girme niyetinde olmadıklarını bildirerek Armenia'yı terk etmiştir (Tacitus, Annales, 13.6-7; Iosephos, Ioudaikes Arkhaiologias, 20.158). Ancak Roma yapacağından geri kalmamış, Gnaeus Domitius Corbulo'yu Armenia'yı ele geçirmekle görevlendirmiştir.⁹⁴ Roma ve Parthia arasında Armenia'nın ele geçirilmesine yönelik savaş, bir taraftan I. Vologases kardeşinin kendisinin verdiği bir krallıktan mahrum bırakılmasını istemediğinden, diğer taraftan Corbulo Roma'nın büyüklüğü sebebiyle Lucullus ve Pompeius'un önceden kazanmış olduklarının yeniden ele geçirilmesi gerektiğini düşündüğünden dolayı, şiddetlenmiştir. Bunun yanında sürekli ittifak kaymaları içinde olan Armenialılar, her iki imparatorluğun da silahlı korumasını elde etmek arayışı içine girdilerse de, ülkelerinin pozisyonu, geleneklerinin benzerliği, karşılıklı evlilik bağları nedenleriyle kendilerini Parthialılara daha fazla bağlı hissetmişler ve özgürlüklerine kayıtsız kalarak daha çok onların boyunduruğu altına girmeye meyillenmişlerdir (Tacitus, Annales, 13.34).

I. Tiridates bu sırada kendisine bağlı güçlerin yanında kardeşi I. Vologases'in de desteğini alarak, önceki gibi sinsi akınlarla değil de, açıktan savaşarak Armenia'yı yakıp yıkmıştır. Roma'ya sadık kaldığını düşündüğü heryeri yağmalamıştır. Ancak kendisine karşı gönderilen herhangi bir güçle çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Corbulo, uzun gayretlerine rağmen, onunla çatışmaya giremediğinden dolayı hayal kırıklığına uğramıştır. Düşmanının yaptığı gibi güçlerini bölerek çatışma alanını, M.S. 58 yılı baharında, Kappadokia'dan Artaksata'ya kadar genişletmek zorunda kalmıştır.⁹⁵ Böylelikle birkaç noktaya aynı anda saldırabilmiştir. Corbulo aynı zamanda IV. Antiokhos'a kendi sınırındaki eyaletlere ilerlemesi emrini vermiştir.⁹⁶ Bu sırada I. Pharasmanes, kraliyet gücüne karşı komplo düzenlediği gerekçesiyle, Rhadamistos'u öldürttüktan sonra, Armenialılarla eskiden beri devam etmekte olan düşmanlığını daha da artırmıştır. Roma'nın müttefikleri olarak IV. Antiokhos Güneybatı'dan, I. Pharasmanes ise Kuzey'den Armenia üzerine saldırıya geçmiştir. Roma bu sırada ilk kez Moskhi ülkesinin dostluğunu kazanmıştır. Bu ülke Roma'nın en önemli müttefiklerinden biri olmuş ve Armenia'nın merkezden uzak bölgelerini istila etmiştir. Bu sebeple I. Tiridates'in niyetlendiği bütün planları alt üst olmuştur.

I. Tiridates, Romalılara kendisini ve Parthialıları temsil eden elçiler göndererek, son zamanda ele geçirilen tutsaklar verildiği ve gelecekte iyi niyet göstergesi olabilecek dostluklar yenilendiği halde, kendi atalarına ait Armenia'dan sürülmek istenmesinin sebebini sormuştur. Bunun yanında kardeşi I. Vologases'in uzlaşmayı tercih ettiğinden dolayı henüz yerinden oynamadığını, ancak savaşta ısrarcı olunursa bunun Roma'nın felaketi ile sonuçlanacağını bildirmiştir. Corbulo ona cevaben imparatoru adres göstermiştir. İki taraf arasında gidip gelen mesajlara rağmen nihai bir barış antlaşması yapılamamıştır. Bunun üzerine I. Tiridates ve Corbulo, ordularının huzurunda karşılıklı görüşmeye karar vermiş olsalar da, karşılıklı güven oluşmadığından dolayı bu tam olarak gerçekleşmemiştir. I. Tiridates Corbulo'nun askeri manevralarından şüphelenerek ordusunu geri çekmiştir. Bu sırada Corbulo, savaşı gereksiz yere uzatmamak ve ne barış ne de savaş yapma niyetinde olan ve kaçak savaşan Armenialıları mülklerini savunmaya zorlamak için, onların kalelerini yıkmaya hazırlıklarına girişmiştir. Volandum olarak adlandırılan eyaletteki en güçlü kalesine bizzat kendisi saldırırken, yardımcısı Cornelius Flaccus'u ve karargâh prefecti Insteius Capito'yu daha güçsüz olan diğer Armenia yerleşimlerine saldırmakla görevlendirmiştir. Corbulo askerlerinin muhteşem gayretleriyle bir gün içinde kaleyi ele geçirmiştir. Kaledeki erginlik yaşına ulaşmış erkek nüfus katledilmiştir. Askeri olmayan nüfus müzakere ile köle olarak satışa çıkarılmıştır. Ele geçirilen ganimetler de askerlere dağıtılmıştır. Diğer taraftan Corbulo'nun yardımcısı ve karargâh prefecti bir günde üç kaleyi ele geçirmiş ve geri kalan kaleler bazısı panikten bazısı da işgalcilerin isteği doğrultusunda teslim olmuşlardır. Bütün bu gelişmeler sonucunda Roma ordusu güven kazanarak başkent Artaksata'ya saldırmak için cesaretlenmiş ve bunu gerçekleştirmek için yola koyulmuştur.⁹⁷

Buna rağmen Corbulo'nun uyguladığı bu taktik çok fazla sonuç vermemiştir. Vur kaç taktikleri ile Roma birliklerini tahrik edip bölme ve tek tek yok etme niyetinde olan I. Tiridates, kentlere yönelik bu saldırılar karşısında dahi, Roma ordusu ile bir meydan savaşına girme niyeti olmadığını göstermiştir. Sadece bir süvari birliği komutanı, aceleciliği yüzünden, Roma ordusuna karşı bir saldırıda bulunmuş ve sonuçta öldürülmüştür. Bunu gören I. Tiridates yine geri çekilmiştir. Corbulo, casus askerlerinden I. Tiridates'in Media veya Albania'ya doğru kaçtığı haberini aldığı anda, başkent Artaksata'ya saldırmak için harekete geçmiştir. Kentin meskûnları kendi rızaları ile Romalılara teslim olmuştur.

Bu, onların hayatını kurtarmıştır. Ancak kent, düşman eline geçerse uzun surları nedeniyle güçlü bir garnizon olarak kullanılmasın diye ve Romalıların hem savaşı devam ettirmek hem de burada bir garnizon bırakmak için yeterli birliği olmadığından dolayı, yerle bir edilmiştir. Bütün bu başarılar Nero'nun senato ve halk gözündeki popüleritesini artırmıştır.⁹⁸

Artaksata yıkıldıktan sonra Güney'deki son önemli Armenia direniş noktasının da ele geçirilmesi gerekiyordu. Corbulo yaz geldiğinde sarp coğrafya ve Taronitida bölgesi üzerinden Armenia'nın güneydeki ikinci büyük kenti Tigranokerta'ya ilerlemeye başlamıştır. İlerleyişi sırasında kendisinden merhamet dileyenleri bağışlamış, ancak özellikle kaçarak mağaralara sığınanları, bu mağaraların ağzını kapatarak yakmıştır. Dağlık Mardi ülkesinden geçerken, burada yaşamakta olan kavmin gerilla taktikleriyle sürekli saldırısına uğramıştır. Ancak bunların üzerine Iberialıları göndererek topraklarını talan etmiştir. Corbulo ve ordusu çatışmalarda kayıp vermeseler de, erzak eksikliği ve coğrafi zorluklardan dolayı yorulma emareleri göstermiştir. Buna su kıtlığı ve kuraklık ta eklenmiştir. Corbulo'nun sabırlı tavrı sayesinde sonunda ekili topraklara ulaşp ekinleri hasat etmişlerdir. Bu sırada Armenialıların sığındıkları iki kaleye saldırmışlar ve kalelerden birisi ilk saldırı sonucunda düşmüştür. Diğer kısa süren kuşatma sonucunda boyun eğmek zorunda kalmıştır. Corbulo sonrasında Tauraunites topraklarına girmiş ve burada kendisine karşı düzenlenen bir suikast girişimini berteraf etmiştir. Aradan çok fazla zaman geçmeden Corbulo'nun gönderdiği elçiler Tigranokerta kentinin teslim olacağını bildirmiştir. Kentin önde gelenleri Corbulo'ya aynı zamanda altından bir taç göndermişlerdir. Corbulo bu jestler karşısında kente karşı küçük düşürücü bir harekette bulunmaktan kaçınmıştır. Sadece kentin direnmeyi tercih eden iç kalesi silah zoruyla ele geçirilmiştir.

Parthia bu sırada Hyrkaniyalılarla savaş halinde olduğundan dolayı yardımda bulunamamıştır. Hatta Parthialılar Roma ile antlaşma yapmak istemişler ve gönderdikleri elçiler, bir dostluk göstergesi olarak, I. Vologases'i kontrol altında tuttuklarını bildirmişlerdir. Diğer taraftan I. Tiridates emellerinden vazgeçmemiş, Media üzerinden Armenia sınırına giriş yapmıştır. Corbulo öncelikle yardımcı generali Verulanus'u ek birliklerle birlikte ona karşı göndermiştir. Sonra kendisi de lejyonlarını hızlı adımlarla ona karşı yönlendirmiştir. I. Tiridates bunun üzerine yine kaçmak ve savaştan vazgeçmek zorunda bırakılmıştır. Ancak I. Tiridates,

Nero uzun zamandan beri Roma'da rehin tutulmakta olan Kappadokia kralı Arkhelaus'un büyük torununu⁹⁹ Roma'dan gönderip Armenia tahtına yerleştirdiğinde ve o da bir Armenia ismi olan VI. Tigranes'i kullanmaya başladığında,¹⁰⁰ yeniden bütün gücüyle Armenia'yı ele geçirmeye çabalamıştır. Armenia'da Arsakidai Hanedanlığı soyundan birisinin kral olmasını isteyen bir kesim VI. Tigranes'in kral olarak atanmasından memnun kalmamıştır. Çoğunluk ise, Parthialıların kibirli tavırlarından nefret ettiklerinden dolayı, Roma tarafından atanan bu kralı M.S. 60 yılında kabul etmiştir. Buna rağmen, yabancı kökenli bir kral olarak pozisyonu çok kırılğan olduğundan dolayı, tahtını sağlama alması için VI. Tigranes'e bin lejyoner, üç müttelik cohort ve iki süvari birliği desteği gönderilmiştir. Bunun yanında herhangi bir Parthia saldırısı tehdidi karşısında desteklerini güçlendirmek için Kuzey ve Batı Armenia'nın bölünmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Armenia'ya komşu vasal devletlerle antlaşma yapılarak bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre I. Pharasmanes'e Armenia'nın Iberia ile komşu topraklarının, Pontoslu Polemon ve Aristobulos'a Armenia'nın batı kesiminin ve IV. Antiokhos'a da Armenia'nın Kappadokia ile komşu topraklarının hâkimiyeti verilmiştir. Armenia'daki bütün bu askeri başarılarının ardından Corbulo'ya, Ummidius'un ölmesi üzerine, Suriye eyaletinin yönetimi devredilmiştir.¹⁰¹ Bu, Suriye bölgenin en zengin eyaleti olduğundan dolayı, çok itibarlı bir atama olmuştur.

Bu sırada I. Vologases kardeşi I. Tiridates'in tahtından edilmesinin intikamını almaya karar verse de, o dönemde güçlü bir kabile olan Hyrkaniyalılar kendisine karşı ayaklanmıştı. Bu ayaklanma sebebiyle pek çok çatışmaya girmek zorunda kalmıştı. Buna rağmen Armenia'da meydana gelen yeni gelişmeler onu harekete geçirmiştir. Gelen haberlere göre VI. Tigranes sınırındaki Adiabene bölgesinde büyük çaplı bir yağmalama harekâtına girişmiştir. O dönemde bu durumu gururuna yediremeyen ve Adiabene'yi yönetmekte olan Monobazos hâlihazırda Armenia'nın elden çıktığını ve sınır bölgelerinin yağmalandığını bildirerek M.S. 61 yılında Parthia'dan yardım talebinde bulunmuştur. Bu arada Armenia'dan sürülmüş olan I. Tiridates te, büyük imparatorlukların görevinin başkalarının mülkleri için de savaşmak olduğunu vurgulayarak, bir an önce cesurca harekete geçilmesini istemiştir. Kendisine yapılan bu telkinler sonucunda harekete geçen I. Vologases öncelikle bir konsül toplamıştır. Burada I. Tiridates'i yanına oturtmuş ve artık Romalılara karşı kararsız davranmanın bir faydası olmadığını bildirerek

onun Armenia kralı olmasını sonuna kadar desteklediğini ilan etmiştir. Yeniden taç giydirip kutsayarak onun krallığını teyit etmiştir. Bir Parthia soylusu olan Moneses'in emrine özellikle çok etkili olan süvari birliğini ki bu da kralın geleneksel koruma birliği idi- verdikten ve Monobazos'un askeri desteğini aldıktan sonra, VI. Tigranes'in Armenia'dan sürülmesini emretmiştir. Bunun için Hyrkaniyalılar ile düşmanlığı bırakmaya ve hükümranlığı altındaki topraklardan topladığı bütün askeri güçleriyle birlikte harekete geçmeye karar vermiştir.

Corbulo, güvenebileceği elçilerden böyle bir saldırının gerçekleşmekte olduğunu işittiğinde, Verulanus Severus ve Vettius Bolanus'un emrinde iki lejyonu IV. Tigranes'i desteklemek için göndermiştir. Ancak bütün bu operasyonların şiddetle değil de nazıkçe yürütülmesine dair gizli emirler de vermiştir, çünkü Corbulo bir savaşa girmekten çok kendi konumunu sağlama almayı planlamıştır. Aynı zamanda bir mesajla Nero'dan, şimdi Suriye de tehlike altına girdiğinden dolayı, Armenia'yı savunma maksatlı olarak ikinci bir komutanı ivedilikle göndermesini istemiştir. Bu arada Corbulo lejyonlarının geri kalanını Euphrates nehri boyunca yerleştirmiş, çevredeki eyaletlerin düzensiz birliklerini silahlendirmiş ve düşmanın yaklaşabileceği noktaları işgal etmiştir. Bölge su açısından yetersiz olduğundan dolayı su kaynakları etrafına müstahkem mevki kurmuş ve üzerlerine kum dökerek küçük derelerin üzerini örtmüştür. Diğer taraftan Moneses ve Monobazos'un komutasındaki Parthialı birlikler VI. Tigranes'in işgali altındaki Tigranokerta'ya doğru ilerlemiş ve onu burada kuşatma altına almıştır. Çok güçlü surları olan kenti aynı zamanda çok sayıda asker savunmaktaydı. Ayrıca kentin etrafını azımsanmayacak kadar derin olan Nikephorios nehri çevrelemekteydi. Bunun yanında nehrin koruyamayacağı yerlere geniş bir hendek çekilmişti. Hepsinin ötesinde Moneses'in birlikleri de uzun süreli kuşatma için elverişli değildi. Bu engellere rağmen Parthialılar uzaktan oklarla kaleyi tahrir etmeye çabalamıştır. Tırmanma merdivenleriyle kentin surlarına saldıran Adiabene birlikleri geri püskürtülmüştür. Corbulo, kent savunmasında oldukça başarılı olursa da, Roma eyaletine yapılan bu saldırıyı bitirmek için iyi giden talihi ölçülü kullanmanın akıllı olacağını düşünmüştür. I. Vologases'e, bir Roma eyaletine yapılan saldırıdan, müttefik bir kralın ve Roma cohort'larının kuşatılmasından dolayı duyduğu üzüntülerini bildiren bir mesaj göndermiştir. Eğer kuşatmayı kaldırmazlarsa kendisinin düşman topraklarını işgal edeceği tehdidinde bulunmuştur. Corbulo diplomatik manevrasını daha da ilerleterek Casperius isimli bir Roma centurion'unu Tigranokerta

kuşatmasını kaldırması talebiyle Nisibis'teki I. Vologases'in karargâhına göndermiştir. I. Vologases, kuşatmanın başarısız olması, VI. Tigranes'in erzak ve askerlerine bir şey olmaması, kaleye saldıranların yenilgiye uğraması, Suriye'de kendisine karşı pek çok Roma lejyonunun hazır bulunması ve çekirge fırtınası yüzünden ülkede çekilen yiyecek kıtlığı nedenleriyle, uzun süreli bir barış antlaşması yapmaya razı olmuştur. Ancak Armenia'nın kendisine verilmesi talebinden vazgeçmemiştir. Bu arada Moneses'e Tigranokerta kuşatmasını kaldırması talebinde bulunmuştur.¹⁰² Sonuçta, Nero'nun beceriksizliği Doğu olaylarının üstesinden tam olarak gelememesi ile kendisini gösterse de, Corbulo M.S. 62 yılı itibarıyla I. Vologases'i en azından Armenia üzerinde uzlaşma yapmaya ikna etmeyi başarmıştır.

Pek çok insan bu sonuçları, kralın paniklemesi ve Corbulo'nun tehditleri yüzünden gerçekleşen muhteşem başarılar olduğu, diğerleri ise, her iki tarafta savaşın durması ve I. Vologases'in de ayrılmasıyla, VI. Tigranes'in de Armenia'yı terk edeceğine dair gizli bir anlayışın doğduğu şeklinde yorumlamıştır. Ancak Roma ordusu neden Tigranokerta'dan çekilmişti? Savaşta kazandıklarını neden barışta terk etmişlerdi? Roma ordusu Kappadokia sınırlarında kurulan kulubeler yerine yeniden fethedilmiş olan Armenia Krallığı'nın başkentinde kışı geçirebilirdi. Aslında bir taraftan I. Vologases'in Corbulo dışındaki başka düşmanlarla savaşması, diğer taraftan Corbulo'nun şimdiki kadar kazanmış olduğu başarıları riske atmama niyetinde olması sebepleriyle silahların askıya alındığı görülmektedir. Corbulo'nun önceden Armenia'nın savunması için bir general gönderilmesi talebinde bulunması da konumunu korumayı amaçladığına işaret etmektedir. Bu talebi doğrultusunda Caesennius Paetus'un yolda olduğu haberini almıştır. Onun ulaşmasıyla Roma ordusu Corbulo ve Paetus'un komutası altında ikiye bölünmüştür.

Corbulo bu sefer kendisine bir rakip istemediğinden dolayı Parthialıların yürütmüş olduğu savaşın sonuçlarını küçümsemiş ve çok geçmeden Armenia topraklarını yeniden fethederek Roma yönetimini dayatacağını bildirmiştir. Bu sırada I. Vologases tarafından imparatora gönderilmiş olan elçiler bir başarı elde edemeden geri dönmüş ve Parthialılar bunun üzerine açıktan savaş ilan etmiştir. Armenia savunması ile görevlendirilmiş olan Paetus ta Parthialılara kafa tutmuştur. Funisulanus Vettonianus'un komutasındaki IV. lejyon ve Calavius Sabinus'un komutasındaki XII. lejyonla Armenia'ya girmiştir. Bu sırada bazı uğursuz işaretlerin görüldüğü söylenmektedir. Bu

işaretlere aldırılmayan Paetus, kış kampını yeterince inşa edemedi ve hububat ihtiyacını sağlayamadan, Tigranokerta'yı yeniden ele geçirmek ve Corbulo'nun dokunmadığı toprakları talan etmek için ordusunu Torosların ötesine geçirmiştir. Bazı kaleler alınıp talanların dışında zaferler de elde edilmiştir. Paetus, bıktırıcı seferler sonucunda elde tutulamayacak bölgeleri talan etmeye devam ederken, ele geçirilen erzaklar bozulduğundan ve kış yaklaşmakta olduğundan dolayı, lejyonlarını Pontos'a çekmiş ve imparatora savaş bitmiş gibi gerçekleri yansıtmayan bir mektup göndermiştir.

Diğer taraftan Corbulo Euphrates nehri boylarını işgal ederek ordularını birbirine yakın aralıklarla yerleştirmiştir. Bir köprü inşa ederek nehrin öteki tarafında da birliklerini kuvvetlendirmiştir. Parthialılar bunun üzerine Suriye'nin istilasından vazgeçerek bütün ümitlerini Armenia üzerine yönlendirmiştir. Paetus Parthialıların Torosları geçmesini önlemek için öncü birlikler göndermiş ise de, düşmanın baskısı çok fazla olduğundan dolayı, başarılı olamamıştır. Birliklerini de iyi komuta edememiştir. I. Vologases yolları kapatmış olan Paetus'un garnizonlarına saldırmış ve özellikle Rhandeia'da toplanmak zorunda kalan Roma lejyonlarına, M.S. 62 yılında, ağır zaiyatlar verdirmeye başlamıştır. Zor durumda kalan Paetus, sancakları kurtarması için Corbulo'ya haber göndermiştir. Corbulo cesurca bir karar vermiştir. Ordusunun yarısını Fırat nehri üzerinde inşa etmiş olduğu kaleleri korumak için Suriye'de bırakmak zorunda kalmasına rağmen, erzak bakımından yeterli olabilecek en yakın rotayı takip ederek, Kommagene ülkesi, daha sonra Kappadokia ve Melitene üzerinden güçlü bir orduyla Armenia içlerine doğru yürüyüşe geçmiştir. Ordusunu açıklıktan korumak ve düşmandan uzak tutmak için, diğer genel savaş teçhizatı yanında, hububat yüklü çok sayıda deve kullanmıştır. Paetus'un yenilgiye uğramış ordusundan karşısına ilk önce birinci sınıf centurion olan Paccius ve pek çok asker çıkmıştır. Corbulo onlara bayraklarının yanına dönmeleri ve Paetus'un merhametine sığınmalarını tavsiyesinde bulunmuştur, muzaffer olmadıkça bağışlanmayacaklarını vurgulamıştır. Aynı zamanda kendi lejyonlarını, Armenia köy ve kasabalarını değil Romalı askerlerin bulunduğu Rhandeia'daki karargâhı kurtarmaya gideceklerini bildirerek, şevke getirmiştir. Gece gündüz durmadan yol almışlardır. Bu sırada I. Vologases Rhandeia'da düşmana daha fazla yaklaşarak kuşatma ve saldırılarına hız vermiştir. Çok daha zor duruma düşen Paetus, I. Vologases'e bir mektup yazmıştır. Bu mektupta pervasızca bir yalvarışta bulunmaktan çok Roma hâkimiyeti altında bulunan Armenialılar adına Parthialılara karşı düşmanca

hareket edenlere karşı serzenişte bulunmuş ve barış yapmanın her iki tarafın da çıkarlarına olduğunu bildirmiştir.

I. Vologases maksadını hemen belirtmemiştir. Kardeşleri Pakoros ve I. Tiridates ile görüşmesi gerektiğini, Armenia hakkında karar vermek için yer ve zamanın belirlenmesini ve buna göre kuşatma altına almış olduğu Roma lejyonlarının kaderini tayin edeceğini bildirmiştir. Paetus kralın gerçek maksadını anlamak için elçiler göndermiştir. Kral da bu görüşme için süvari birliklerinin komutanı Vasakes'i görevlendirmiştir. Paetus Lucullus, Pompeius ve bütün diğer Caesarların Armenia'yı elde tutma veya teslim etmek için yaptıkları eski icraatları gözleri önüne getirmiştir, ancak gerçek güç Vasakes'in elinde kalmıştır. Adiabene kralı Monobazos'un şahitliği altında geçen müzakereler sonucunda kuşatma altındaki Roma lejyonlarının serbest bırakılması, bütün birliklerin Armenia'yı terk etmeleri, kaleler ve erzakların Parthialılara teslim edilmesi ve bütün bunlar tamamlandığında I. Vologases'in Nero'ya bir elçilik heyeti göndermesi konularında antlaşmaya varılmıştır.

Paetus görüldüğü kadarıyla geri çekilmeyi kolaylaştırmak için askeri kampın içinden geçen Arsianias Nehri üzerine bir köprü kurdurmuştur. Aslında Parthialılar zaferlerinin delili olarak bu köprünün inşasını istemişti, çünkü Roma askerleri dağıldığında köprüyü onlar kullanacaktı. Bu sırada Romalıların Armenialıların aşağılayıcı sözleri ve taklitleri altında çekildiklerine dair dedikodular yayılmıştır, çünkü onlar Roma ordusu çekilmeden önce hatların içine kadar girmişler ve kamp caddelelerinde dolaşarak önceden Romalıların ele geçirdiği yükleri veya köleleri gasp etmeye başlamışlardır. Hatta Romalı askerlerin savaş için bahane oluşmasını diye uysalca bıraktıkları elbiselere ve silahlara dahi el koymuşlardır. I. Vologases, zaferini vurgulamak için silahları ve katledilmiş olanların vücutlarını topladıktan sonra, kaçmakta olan lejyonlara müdahalede bulunmamıştır. Daha sonra Arsianias Nehri üzerinde kurulmuş olan köprüden geçmiştir.¹⁰³

Diğer taraftan Parthialıların kuşattığı öbür kentler ellerindeki fazla hububatları ateşe vermiştir. Corbulo Parthialıların erzak kıtlığı çektiğini, otları tükendiğinden dolayı kuşatmaları terk edebileceklerini ve kendisinin de sadece üç günlük mesafede olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda Nero'nun yapılmış olan antlaşmayı kabul ettiğine dair cevap gelinceye kadar hiçbir Romalı'nın Armenia'ya girmeyeceği garantisini vermiştir. Romalıları daha da aşağılamak için gerçeği yansıtmama ihtimali olsa da, Paetus'un geri çekilirken tek bir günde kırk mil aldığı

ve yaralıları her yerde arkasında bıraktığına dair söylentiler yayılmıştır. Corbulo I. Vologases'in serbest bıraktığı grubu Fırat nehri üzerinde karşıladığında utançlarını yüzlerine vurmamak için asker veya bayrak töreni yapmamıştır. Hatta askerleri, arkadaşlarının kayıplarından duydukları üzüntüden dolayı ağlamıştır. Corbulo Parthialılara karşı yürüttükleri askeri operasyonların sonuçsuz kaldığı şikâyetinde bulunurken, Paetus kendileri için hiçbirşeyin kaybedilmediği ve birleşik güçleriyle, I. Vologases Armenia'yı terk ettikten sonra, daha fazla zayıflamış olan Armenia'yı yeniden istila edebilecekleri cevabını vermiştir. Paetus, Corbulo'nun imparatorun bu yönde bir talimat almadığını söylemesi üzerine, Kappadokia'daki kış karargâhına çekilmiştir. I. Vologases, bütün bunlara rağmen, Corbulo'ya bir mesaj göndermiş, ondan Fırat nehri- nin uç noktalarındaki kaleleri kaldırmasını ve nehri eskiden olduğu gibi sınır olarak kabul etmesini istemiştir. Corbulo da içinde garnizonların serpiştirildiği Armenia topraklarının boşaltılması talebinde bulunmuştur. Kral sonunda bunu kabul etmiştir. Corbulo Fırat nehrinin ötesinde inşa edilmiş bütün kaleleri yıktırıştır. Armenialılar, geçici de olsa, hem Roma hem de Parthia vesayetinden kurtulmuşlardır.¹⁰⁴

Bu sırada Roma'da, gerçeklerden uzak olarak, Parthia Savaşı'nın zafer hazırlıkları çoktan başlamıştır. Ancak Parthialı elçiler M.S. 63 yılının baharında I. Vologases'ten bir mektup getirdiklerinde asıl durum anlaşılmıştır. Kral bu mektupta Armenia'yı elinde tutmak için eskiden beri sıkça tekrar ettiği iddialarda bulunmayacağını, yakın geçmişte VI. Tigranes'i kuşatmış olduğunu, daha sonra tamamen yok edebilecek iken Paetus ve lejyonlarının ayrılmasına izin verdiğini, askeri manevralarıyla tatmin edici sonuçlar aldığını, aynı zamanda merhamette bulunmayı da yeğlediğini, en önemlisi, eğer kabul görürse, kardeşi I. Tiridates'in Nero'nun elinden Armenia tacını giyebileceğini ve onun yönetimini öncelikle bölgedeki Roma lejyonları önünde düzenlenecek bir seromoni ile başlatabileceğini bildirmiştir. Bu mektupta yazılanlar Paetus'un önceden göndermiş olduğu mesajlarla çelişmekte, bölgedeki durumun değişmediğini göstermekteydi. Bunun üzerine Parthialı elçilerle birlikte gelen Romalı centurion'a Armenia'daki gerçek durumun ne olduğu sorulmuştur. O Romalıların tamamının bölgeyi terk ettiğini itiraf etmiştir. Gerçek durumu anlayan Nero, tehlikeli bir savaş veya yüz kızartıcı bir barışı kabul edip etmeme konusunda devletin ileri gelenlerine danışmıştır. Alınan kararlar Parthialılara karşı savaşı yeniden başlatmak konusunda tereddüt edilmemiştir. Bu savaşın yürütülmesi için askeri konularda Paetus'tan çok daha tecrübeli olan Corbulo yeniden

görevlendirilmiştir.¹⁰⁵ Corbulo bu sefer çok tecrübeli, eğitilmiş ve verimli III. ve VI. lejyonlarla Armenia'ya girmiştir. Ordusuna Pontos'ta bulunan yine çok tecrübeli ve zinde V. lejyon da katılmıştır. Bunların yanında, vergiye tabi prensliklerden gelen yardımcı kuvvetlerle birlikte,¹⁰⁶ bütün süvari ve piyade birlikleri Melitene'de toplanmış ve Euphrates'i geçmeye hazırlanmışlardır. Corbulo onlara burada etkili bir konuşma yaptıktan sonra harekete geçmiştir. Çok önceleri Lucullus'un takip ettiği rotayı izlemiştir. Bu sırada I. Tiridates ve I. Vologases tarafından barış yapmak için gönderilen elçilere iyi davranmıştır. Barış yapmanın her iki tarafın da, özellikle vahşi kabileleri kontrol etmekte zorlanan Parthialıların çıkarına ve I. Tiridates'in Roma'ya giderek henüz savaştan etkilenmemiş olan Armenia Krallığı'nı hediye olarak almasının kendisinin avantajına olacağını vurgulamıştır. Bunun yanında gizli sayılabilecek bu özel ve ince tavsiye diplomasisini desteklemek için,¹⁰⁷ Nero'nun verdiği büyük destek sonucu, resmi bir askeri tavır sergilemekten de çekinmemiştir. Romalılara karşı ilk ayaklanmayı gerçekleştirmiş olan Armenia soylularını topraklarından sürmüş, kalelerini yıkmış, dere tepe ve güçlü güçsüz demeden herkes arasında panik yaratmıştır.¹⁰⁸

I. Tiridates Corbulo'nun bu tavsiyelerine güvenerek onunla karşılıklı görüşme talebinde bulunmuş ve bu kabul edilmiştir. Rhandaia'da bir buluşma ayarlanmıştır. Rhandaia kentinin yeri hem I. Tiridates hem de Corbulo için uygundur. I. Tiridates açısından ordusunun Romalıları yenilgiye uğrattığı ve şartlı teslim olmaya zorlayarak geri püskürttüğü yerdir, Corbulo açısından da Roma'nın burada başına gelen kötü izleri silme arzusu sebebiyle önemlidir. I. Tiridates ve Corbulo buluştuğlarında, kral generali görür görmez atından inmiş, general de aynısını yapmış ve sonrasında el sıkışmışlardır. Corbulo bu buluşmada kilit meseleyi ve çözümünü açıkça ortaya koymuştur: I. Tiridates Nero'nun huzurunda tacını giydiği takdirde Armenia kralı olabilecektir.¹⁰⁹ I. Tiridates bunu kabul etmiştir. Birkaç gün sonra bir seramoni gerçekleştirilmiştir. I. Tiridates, hükümdarlık tacını çıkarıp Nero'nun heykelinin yanına koyduktan sonra, tacını geriye sadece Roma'da Nero'nun elinden almayı kabul etmiştir. Bu arada Monobazos ve I. Vologases gelerek Corbulo'ya tutsakları teslim etmiştir. Corbulo askeri tehdide dayalı bu diplomatik başarısını krala gösterdiği nezaket ve misafirpervelikle pekiştirmiştir. I. Tiridates daha sonra uzun bir seyhata çıkacağını, sefere çıkmadan önce kardeşleri ve annesini ziyaret etmek isteğini bildirerek izin istemiştir. Kızkardeşini rehin olarak bırakmış ve Nero'ya gönderilmek üzere bir

rica mektubu hazırlamıştır. I. Tiridates daha sonra ayrılarak kardeşleri Pakoros ve I. Vologases ile buluşmuştur.

Aslında I. Vologases Corbulo'ya önceden gönderdiği özel mesajlarında kardeşinin herhangi bir buyruk altına girmekten, kılıcını teslim etmekten ve eyalet valileriyle bir arada olmasına engel olunmasından veya kapılarında bekletilmekten hoşlanmadığını bildirmiş ve ona Roma'da konsüllere gösterilen aynı saygı ile davranılması ve doğru bir protokolün uygulanması gerektiği taleplerinde bulunmuştur. I. Tiridates yabancılara özgü gösterişle pohpohlanmaktan hoşlanan bir kibire sahip olduğundan¹¹⁰ dolayı, bu vakıa bir "devlet ziyareti" şekline dönüştürülmüştür. Sonuçta bu uzlaşma M.S. I. yüzyılın üçüncü çeyreği itibarıyla Roma-Parthia ilişkilerinin ulaştığı incelik ve anlayış derecesinin mükemmel bir göstergesi olarak tarih sahnesine geçmiştir.

Bu noktada Tacitus'un Armenia ile ilgili aktarımları sona ermekte ve onun yerine özellikle Cassius Dio I. Tiridates'in Roma'yı ziyareti ile ilgili olarak bizi bilgilendirmektedir. Buna göre I. Tiridates sadece kendisi değil I. Vologases, Pakoros ve Monobazos'un oğullarıyla birlikte M.S. 64 yılında Roma'ya ulaşmıştır. Seyehatleri Euphrates'ten itibaren kentlerden geçerken insanların tezahüratta bulunduğu seromonik ve gösterişli bir yürüyüş şeklinde gerçekleşmiştir. Kraliyet hizmetkârlarının tamamı, üç bin süvari ve pek çok Romalı ona eşlik etmiştir. Roma dokuz ay süren bu seyahat boyunca erzaklarının sağlanması için günlük 8000 aurei'lik hazine yardımında bulunmuştur. I. Tiridates Ekim ayında Neapolis'te Nero'nun huzuruna çıkmıştır. I. Tiridates ve maiyetindekiler, imparator tahtında otururken, iki sıra askeri birliğin arasından ilerlemiştir. Ancak o kılıcını teslim etmeyi reddetmiş ve güzel bir diplomatik çözümle kılıcı çivilenmiştir. I. Tiridates ellerini göğsüne kavuşturarak imparatorun önünde eğilmiş ve ona bağlılığını bildirmiştir. Nero, bu davranışından hoşlanarak, Neapolis yakınlarında Puteolis'te, onun onuruna çok pahalı ve gösterişli gladyatör oyunları düzenlettirmiştir. Bu oyunlarda Etiyopyalı erkek, kadın ve çocuklar da ilk kez yer almıştır. İnanması güç olsa da, I. Tiridates'in bu sırada oturduğu yerden bir okla iki boğayı öldürdüğü söylenmektedir. Bu olaydan sonra Nero onu Roma'ya götürmüştür. Taç giydirme töreninden bir gün önce Roma'nın tamamı bayraklar, meşaleler, askılı çelenkler, flamlalarla süslenmiş ve büyük kalabalıkların görülebileceği her yer geceleyin muhteşem şekilde aydınlatılmıştır. Nero gün ağardığında maiyeti ile birlikte Forum'a gelmiş ve tahtına oturmuştur. Sonrasında I. Tiridates

ve maiyeti ağır zırhlı birliklerin arasından ilerleyerek Nero'nun yanına ulaşmış ve öncesindeki gibi ona bağlılığını tekrar bildirmiştir. Kulak çınlatıcı bağırımlar ve alkışlar arasında başlangıçta heyecena kapılan I. Tiridates kendisini toparlamış ve imparatora şöyle hitap etmiştir: “Lordum ben Arsaces soyundan gelmekteyim ve krallar Vologasus ve Pacorus’un kardeşi ve senin kölenim. Mithras’a¹¹¹ taptığım gibi tanrım olan sana [tapmaya] geldim. Benim kaderim ve talihim olduğundan dolayı bana ne emredersen emret hepsini yapacağım”.¹¹² Nero ona şöyle cevap vermiştir: “Benim huzuruma kadar gelip yüz yüze görüşerek beni çok memnun ettiniz. Senin babanın sana ve kardeşlerine muhafaza edip bırakmadıklarını sana layık görüyorum. Seni Armenia kralı ilan ediyorum ki, böylelikle hem sen hem de onlar krallıkları elden alma ve bahşetme gücüne sahip olduğumu görebilesiniz”. Daha sonra Nero platformun basamaklarına çıkan ve eğilen I. Tiridates’in başına, alkışlar altında, kraliyet tacını yerleştirmiştir. Bununla da yetinilmemiştir. Özel bir kararname ile Pompeius Tiyatrosu’nda muhteşem bir şölen düzenlenmiştir.¹¹³ Tiyatronun iç kısmı ve donanımlarının her bir parçası tamamen bu şölen için güzelleştirilmiştir. Pembe güneş şemsiyeleri güneşten korunmak için kullanılmıştır. Bu sebeple Romalılar bu tarihi günü “Altın Gün” olarak adlandırmışlardır.¹¹⁴

Pahalı yemek şölenleri gece gündüz devam etmiştir. Nero herkesin önünde lir eşliğinde şarkı söylemiş, yaprak şeklinde elbiselere bürünmüş ve başına bir miğfer giyerek at arabası yarışlarına katılmıştır. I. Tiridates Nero’nun bu aşırılıklarından hoşlanmamıştır. Corbulo’yu övse de, Nero’ya dayanabilmesinin onun tek kusuru olduğunu söylemiştir. Bu görüşlerini Nero’dan da gizlememiş ve alaylı bir tarzla ona şunu söylemiştir: “Bayım, Corbulo gibi iyi bir hizmetkâra sahipsiniz”. Ancak bu hicivlerine kimse kulak asmamıştır.¹¹⁵ Diğer taraftan bütün diğer meselelerde imparatoru methetmiş ve kendini ona sevdirmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda 200.000.000 sesterces değerinde her türlü hediye bahşedilmekle kalmayıp Artaksata’yı yeniden inşa etmek için beraberinde pek çok zanaatkâr götürme izni de almıştır. Fakat Corbulo bu zanaatkârların hepsinin değil de sadece Nero’nun göndermiş olduklarının Armenia’ya girmesine izin vermiştir. Bu I. Tiridates’in ona olan hayranlığını ve imparatora olan nefretini doruk noktasına çıkarmıştır. I. Tiridates dönüş yolunda Asia’nın görkemli ve hayranlık bırakan kentlerini görmüştür. Hatta bu sırada bir pancratium gösterisi seyretmiş ve bu sırada tarihe geçen şu sözleri sarfetmiştir: “Dövüş adaletli değil. Düşen

adama vurmak doğru değil". I. Tiridates Artaksata'yı yeniden inşa etmiş ve kentin ismini Neronia olarak değiştirmiştir.¹¹⁶

Diğer taraftan Nero'nun, M.S. 66 yılında gerçekleşen bu şölenler sonucunda, halk desteğine tekrar kavuştuğu görülmektedir. Senato onu defne tacı ve "Orduların Başkomutanı" unvanı ile onurlandırmış, Nero da hiç savaş yokmuş gibi İkiyüzlü Janus Tapınağı'nı kapattırıştır (Suetonius, Nero, 13). Burası evrensel barış dönemleri dışında asla kapatılmamaktaydı. Roma barışın kazandırdığı rahatlamayla Ioudaia'da artmakta olan problemler üzerine odaklanmıştır.¹¹⁷ Çok sayıda lejyon Suriye'den Ioudaia'ya sevk edilmiştir. Bu dönemden sonra Roma ile Armenia arasında ticaretin geliştiği de kabul edilmelidir. Nero Armenialılar ve Parthialılar arasında ve Roma'nın Doğu eyaletlerinde de çok popüler olmuştur. Sonuçta Roma Octavianus'un yürütmüş olduğu siyaseti devam ettirmiştir. Buna göre Armenia, bir savaş sebebi yapılmaktan çok, katı olmayan diplomatik pazarlığın bir parçası olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Armenia'nın statüsü bir şekilde Roma ve Parthia arasındaki ilişkilerin gidişatına göre şekillendirilmiştir. Bu bağlamda Armenia vasal bir krallık yapılırsa da, dönemin çeşitli Roma kaynakları Nero'nun Armenia'yı de facto olarak Parthia'ya verdiği yorumunu yapmaktadır.¹¹⁸ Buna rağmen Roma, Nero'nun ölümünden sonra ve Vespasianus'un Doğu'daki bütün yönetimi boyunca, Armenia'ya sadık bir müttefiki olarak güvenmeye devam etmiştir.¹¹⁹

Roma ve Parthia arasındaki barış, imparator Traianus'un Armenia'yı işgal ettiği M.S. 114 yılına kadar, yaklaşık 50 yıl sürmüştür. Traianus yönetimi sırasında uzlaşma veya antlaşmadan yana olmamış ve kendisini meşhur edecek fetih arayışları içine girmiştir. Sadece uygulanabildiği yerlerde diplomasiye şiddetle başvurulmuştur. Bu bağlamda Traianus, Armenia kralının tacını kendi elinden değil de Parthia kralının elinden almasını bahane ederek, Armenialılar ve Parthialılar üzerine bir sefer düzenlemiştir. Traianus Atina'ya kadar ulaştığında, tehditlerini icra etmekte meşhur olduğundan dolayı, Parthia kralı I. Osroes'in gönderdiği bir elçilik heyeti onunla burada buluşmuştur. Heyet asla bir savaş istemediğini, I. Osroes'in ne Romalıları ne de Parthialıları tatmin ettiğinden dolayı Eksedares'i Armenia tahtından indirdiğini ve tahtın onun yerine Pakoros'un oğlu Parthamasiris'e verilmesi gerektiğini bildirmiştir. İmparator ne elçilik heyetinin hediyeleri kabul etmiş ne de sözlü veya yazılı bir cevap vermiştir. Dostlukların sözle değil de icraatla temin edildiğini ve Suriye'ye ulaştığında uygun olan neyse onu

yapacağını bildirmekten de geri kalmamıştır. Traianus düşman topraklarını işgal etmeye başlayınca,¹²⁰ bölgenin satrapları ve prensleri onun huzuruna hediyelerle gelmişlerdir. Ancak Armenia toprakları üzerinde iddiası olan Parthamasiris ona karşı sert bir tavır sergilemiştir. İlk mektubunda kendisini “Kral” olarak göstermiş, ancak Traianus’tan herhangi bir cevap gelmeyince mektuptan bu unvanı çıkartarak yeniden yazmıştır. Kappadokia valisi Marcus Iunius’un kendisine gönderilmesini istemiş ve onun aracılığı ile bazı isteklerde bulunacağını ima etmiştir. Traianus bunun üzerine ona Iunius’un oğlunu göndermiş ve bu arada kendisi Arsamosata kentine doğru ilerlemiştir. Çatışma olmadan burasını ele geçirmiştir. Armenia topraklarında Elegeia’da Parthamasiris ile buluşmuştur. Prens onu selamlayarak başındaki tacı çıkarmış, tacı onun ayakları önüne koymuş ve tekrar geri alacağını ümit ederek sessizce beklemeye başlamıştır. Bu sırada Roma askerleri savaşmadan zafer kazanmışcasına imparatoru alkışlayıp selamlamıştır. Alkış ve bağrışmalardan ürperen prens bunu kendisine yapılmış bir hakaret gibi algılamıştır. Konuşmak istememiş ve istediği hiçbirşeye kavuşmadan çadırına götürülmüştür. Kızgınlıkla kampın dışına kaçmaya çalışmış, ancak yakalanmıştır. Traianus, hiç kimsenin kafasında şüphe kalmaması için, ondan ne istediğini halkın önünde açıkça söylemesini istemiştir. Parthamasiris açık sözlülükle gönüllü olarak teslim olduğunu, kendisine yanlış yapılmaması ve I. Tiridates’in Nero’nun elinden aldığı gibi Armenia Krallığı’nın tekrar kendisine geri verilmesi gerektiğine inandığını bildirmiştir. Ancak Traianus Armenia’nın “Roma’ya ait ve bir Roma valisine sahip olacağını” ilan ederek onu şaşkına çevirmiştir. Buna karşın Parthamasiris’e istediği herhangi bir yere gidebileceği iznini vermiştir. Daha sonra toparlanarak ayaklanmaması için bir süvari birliği eşliğinde onu uzaklara göndermiş ve prensin eşliğinde gelmiş olan Armenialıların tamamına kendi tebası olmaları emrini vermiştir.¹²¹ Sonuçta Traianus Parthia ile dostane diplomatik ilişkilere son vermiş ve işgalleri sonucunda Armenia, M.S. 114-118 yılları arasında, bir Roma eyaletine dönüştürülmüştür. Zorlu coğrafyası nedeniyle hedefteki Parthia toprakları ele geçirilememiştir.¹²² Traianus’un bu yöndeki gayretleri fiasko ile son bulmuştur. Ancak Hadrianus hasarı tamir ederek status quo’yu yeniden inşa etmeyi başarmıştır (Campbell, War and Diplomacy, s.215).